# پاک پنجابی

مشتاقؔ باسط

بسم الله الرحمن الرحيم

# پاک پنجابی

ناشر { سرور بدایونی
چج اکیڈمی سرگودھا

تعداد ـــــــــ ۵۰۰

مطبع ـــــــــ لائلپور نفیس پرنٹنگ پریس
فیصل آباد

قیمت ـــــــــ چھ روپے

تاریخِ اشاعت ـــــــــ

کتابت ـــــــــ افضل الکتابت بلاک نمبر ۱۹ سرگودھا

ٹائیٹل ـــــــــ دلبر قلمکار سرگودھا

پروف ریڈنگ ـــــــــ ممتاز بلوچ

○

چج اکیڈمی سرگودھا

# پاک پنجابی

(پاکستانی پنجابی دے مسائل تے تشخص بارے جائزہ)

مشتاق باسط

# مشتاق باسط دیاں کتاباں

○ سیتی دا ڈنگیا (شاعری)

○ کچیاں کندھاں (کہانیاں)

○ WHO CALLS FOR ME (انگریزی شاعری)

○ کالے آنسو (اردو شاعری)

○ تریڑاں (شاعری)

○ سچ دے ورقے (پنجابی خطوط)

○ سُکھ داساہ (پنجابی انشائیے)

○ پاک پنجابی

○

ملن دا پتہ

○

اشرف بک ڈپو اُردو بازار سرگودھا

# پاک وطن دے ناں

# سرناویں

مڈھلی گل
۱۔ پاک پنجابی دا تصوّر
۲۔ پاک پنجابی وِچ وَنڈاں
۳۔ پاک پنجابی تے املا دا مسئلہ
۴۔ ثقافتی تجربے تے پاک پنجابی وِچ اس دی ضرورت
۵۔ پاک پنجابی شاعری
۶۔ پاک پنجابی تے تصوّرِ عشق
۷۔ کرنیل سنگھ تھند تے "منہ آئی گل"
۸۔ پاک پنجابی تے نویاں راہواں

# مڈھلی گل

پنجابی میری مادری زبان اے تے میں ۱۹۶۵ء وچہ پنجابی وچہ لکھن دا آغاز کیتا۔ تے لکھن والی پنجابی بارے میری سوچ واضح نئیں سی پر فیر میں سنجیدگی نال اس بارے سوچنا تے پڑھنا شروع کیتا تے لکھن دا کم اک مبتدی وانگوں جاری رکھیا تے اک سٹائل یا لہجہ غیر شعوری طور تے میریاں لکھتاں دا حصہ بن گیا۔ میرے اس اسٹائل نوں لوکاں پسند کیتا نے میرے قلم نوں پنجابی لکھن دا چسکا پے گیا پر زبان بارے پہلی وار میں اودوں سنجیدگی نال سوچیا جدوں میری کتاب کچیاں کندھاں بارے لوکاں ایہہ آکھیا جے ایہہ اصل پنجابی نئیں اصل پنجابی تے اوہ اے جیہڑی وارث شاہ لکھی اے کجھ لوکاں میاں محمد بخش دی پنجابی نوں اصل آکھیا تے کجھ نیں سلطان باہو دی پنجابی نوں کسے بابا فرید نوں سند بنایا تے کسے نیں واہگے پار دی پنجابی نوں سچی پنجابی آکھیا۔ اودوں میں انہاں نقاداں نوں جیہڑا جواب دِتا سی اوہ ایہہ سی جے مینوں ایہہ فخر اے جے میں واہگے پار دی پنجابی نئیں لکھدا بھانویں میری پنجابی نوں تسی لاہور دی آکھو یا سرگودھے دی اس نال میرے لئی کوئی فرق نئیں پیندا میری اس گل تے بہت لوکاں منہ بنایا پر جیہڑی گل میں کہنی سی اس

گل بارے میں جتنا وی سوچیا مینوں اپنی پنجابی تے واہگے پار دی پنجابی وچکار اِک کندھ نظر آون لگ پئی تے جنوری ۱۹۷۶ء وچ چھپن والی کتاب تریڑاں دے پیش لفظ وچ تے فیر تِج اکیڈمی سرگودھا دی کتاب لٹڑی تِجّ رہا ایہہ اپنا نقطۂ نظر واضح کیتا جس نال کئی سجناں نوں اختلاف وی ہویا کیوں جے تریڑاں دے پیش لفظ وچ میں پاک پنجابی دی اصطلاح ورتی تے لوکاں نوں اس بارے کجھ آکھن دا موقعہ ملیا ایہو جہے لوگ جیہڑے ادب دے معاملے وچ سیکولر نیں انہاں نوں خاص طور تے ایہہ گل بہت بھیڑی لگی نجے میں پاک پنجابی نوں اسلام تے پاکستان دے حوالے نال ویکھدا واں۔ میری گل انہاں لئی وی قابلِ قبول نئیں سی جیہڑے پنجابی نوں پاکستان تے اُردو دی نفی کر کے اہمیت دین دیاں گلاں کردے سن۔ انہاں لوکاں لئی وی میری سوچ قابلِ نفرت سی جیہڑے ہند دی پنجابی نوں زبان دے معاملے وچ مرکزی حیثیت دیندے سن کجھ لوکاں ایہہ آکھیا جے زبان تے ادب دیاں حداں نئیں ہوندیاں ایہہ تنگ نظری اے۔ کجھ لوکاں ایس نوں مذہبی جنون دا ناں دِتا اِک طبقہ ہور وی سی جس ایہہ آکھیا جے ایہہ پنجابی ادب وچ ونڈ پاون والی گل اے سانوں پنجابی وچ بھاویں اوہ بھارتی پنجاب وچ وسن والیاں دی پنجابی ہووے چنگی گل نوں پنجابی ادب دے تاریخی عمل دا حصہ سمجھنا چاہیدا اے تے کئی ہور سوال وی مینوں سمجھن دی لوڑ پئی۔

ایہہ اوہ گلاں سن جنہاں نوں سامنے رکھ کے اپنے نقطۂ نظر دی وضاحت تے تشریح کرن لئی مینوں ایہہ کتاب لکھن دی لوڑ پئی: میں ایس کتاب وچ جیہڑے موضوع نوں چھوہن دی کوشش کیتی اے اپنے طور تے ہر موضوع بہت وسیع

اے تے ہر اک گل تے موٹیاں موٹیاں کتاباں لکھیاں جا سکدیاں نیں تے انہاں دی تشریح لئی تاریخی تے ثقافتی عمل دے حوالے نال گل ہور واضح کیتی جا سکدی اے پر اپنی گل دا تعارف کرانا اس کتاب دا مقصد اے۔ تاں جے دوجے لکھن تے سوچن والیاں نوں نویں تے سچی سوچ دی راہ مل سکے۔ ایسے لئی بہں لمیاں چوڑیاں تفصیلی بحثاں توں وی اس کتاب وچ اجتناب کیتا اے تے سدھی پدھری گل کرن دی کوشش کیتی اے تاں جے اہلِ فکرو دانش نوں انہاں پہاں تے کم کرن دا راہ وی دکھا سکے۔

ساڈی پاک پنجابی ادب وچ فکر تے سوچ دا بہت وڈا ذخیرہ اے جیہڑا اک تاریخی عمل نال ودھدا چلا جا رہیا اے تے تخلیقی ادب وی اپنے لئی اک واضح شکل اختیار کر رہیا اے۔ پر اجے بھی ایہہ بھلیکھے موجود نیں جے اصل پنجابی جس نوں ٹکسالی پنجابی آکھیا جا سکے اس دی واضح شکل عام لوک نئیں سمجھ سکے تے اس گل تے وی بہت کم کرن دی لوڑ اے جے اس گل دا نتارا کیتا جا سکے جے پاکستان وچ پیدا ہون والا ادب دنیا دی منڈی وچ کیہ مقام رکھدا اے۔ پاک پنجابی نوں بھارتی پنجابی توں وکھ سمجھن دی کیہ لوڑ اے تے اس دی شکل اون والے زمانے وچ کیہ ہووے گی۔

پنجابی بارے جدوں وی پاکستانی اہلِ دانش گل کر دے نیں اوہ ایہہ رونا روندے نیں جے پنجابی وچ گرامر کیہڑی اے تے پنجابی معیاری ڈکشنری سانوں کیہڑی سمجھنی چاہیدی اے یا پنجابی ساڈے لئی لاہور دی قابلِ قبول ہونی چاہیدی اے یا لہندے دی یا کسے ہور علاقے دی۔ آخر ساڈوں ٹکسالی پنجابی لئی کس نوں تسلیم کرنا چاہیدا اے۔

پاکستانی اہلِ دانش انہاں مسلیاں وچہ اک پاسے تے سوچاں وچہ پئے ہوئے نیں تے کوئی سند سامنے نہیئں اوندی پھر وی جے ول ٹکڑیاں وچہ چھوٹے چھوٹے ادیب ونڈے ہوئے نیں لاہور والے ملتاں والیاں نوں نہیئں مندے ملتانی لہندے والیاں نوں نہیئں مندے تے اک ہور طبقہ اے جیہڑا واہگے پار دی پنجابی نوں پیچی سمجھ کے اس رنگ وچہ لکھن وچہ مصروف نیں تے اپنے ادبی تے ثقافتی ورثے نال ناطہ توڑی پھردا اے۔

ایہہ بحرانی کیفیات ہر زبان تے اوندیاں ای — رہندیاں نیں کیوں جے زباناں وچہ جمود اس وقت تیکن نہیئں ہوندا جدوں تیکن ثقافت تے معاشرہ اک تھاں پانی وانگوں کھلو تے چھپڑ وچہ گلن سڑن نہ لگ پوے۔ زندہ قوماں وچہ جدوں تبدیلیاں اوندیاں نیں ثقافت ویلے نال ٹرن لئی اپنے اندر تبدیلیاں لیان لگیاں ادھروں ادھروں دیاں سوچاں نوں جذب کرن لگ پیندی اے تے اس ثقافتی تے تاریخی عمل نال زبان دی اپنی تیزی نال بدلن لگ پیندی اے جے گرامراں تے ڈکشنریاں سگوں تنقید دی بہت پچھے رہ جاندی اے تے ادیب بہت اگے نکل جاندا اے۔ تے ایہو جیہے بھلیکھے پیندے نیں ہر اون والے سالاں وچہ وضاحتاں سامنے اون لگ پیندیاں نیں تے سوچاں اک واضح صورت اختیار کر لیندیاں نیں پر جدوں زندہ زبان وچہ جمود آجاندا اے تے قوماں دے اہلِ زبان جدوں زبان نوں الفاظ دی بندش وچہ قید کر کے انحراف کرن نوں ادبی بغاوت سمجھن لگ پیندے نیں تے ادب تے ثقافت دے نال نال زبان وچہ وی جمود آجاندا اے تے ایہو جیہا جمود ڈھناوی اک تاریخی عمل ہوندا اے پر ایس

عمل نال زبان دے نال نال ثقافت تے تہذیب دی کھیر وکھیر وی ہو جاندی اے تے کئی صورتاں وچ ایہہ بحرانی زبان معاشرے وچ کئی ذہنی تخریب کاریاں نوں وی جنم دیندی اے۔ تے غلط سوچاں وی اس ماحول وچ تیزی نال ابھرن لگ پیندیاں نیں،

اج وی پاک پنجابی وچ اگے ودھن دا بڑا وسیع میدان اے تے اس دے ادب دی ترقی دی رفتار اینی کو تیز ہو گئی اے جے اگے دوڑن والیاں تے پچھوں اپڑن والیاں دے درمیانی فاصلے دا اندازہ وی عام نظر نال نیئں لایا جا سکدا اج توں دس سال پہلاں دی پاک پنجابی تے اج وچ لکھاں کوہاں دا فرق پے گیا اے ایہہ ساریاں گلاں اپنے تشخص دے احساس دے مزید واضح ہون نال ہور واضح ہوندیاں جا رہیاں نیں۔

پاک پنجابی ادب وچ کئی لہراں اٹھ رہیاں نیں تے مختلف سوچاں اس زبان تے اثر پا رہیاں نیں تے لفظ دی زبان نال کجھ نویں رل رہے نیں تے کجھ لفظ زبان منوں چھڈدے جا رہے نیں ایہہ اسی سیمابی کیفیت دا نتیجہ اے جس دی وجہ پاک پنجابی ادب دے تشخص دے ابہام دی وجہ توں اے تے اس ابہام وچوں اک واضح صورت پیدا ہوندی جا رہی اے۔

انہاں تیہہ سالاں وچ پاک پنجابی نوں بڑے پینڈے کرنے پئے نیں۔ اس دے نال نال پنجابی ادب نوں بہت تیز دوڑنا پیا اے پر محقق تے نقاد بہت پچھے رہ گیا اے۔ اسے صورت حال نے سیمابی کیفیت کئی اختلافات تے طبقے پیدا کر دتے نیں۔ اک نویں ثقافتی حوالے نال پاک پنجابی نوں اپنی پچھان کران لئی اک نواں جسم ملیا جس دے خد و خال دن بدن

واضح ہوندے جا رہے نیں۔
ایس کتاب دے لکھن دا مقصد وی ایس نویں زبان دی بنتر دیاں نویاں تقاضیاں دی پچھان کرانا اے پر ایہہ گل ضرور اے جے ثقافت تے زبان اک لمی تاریخ لے کے ٹردے نیں تے ہر لفظ اپنی تھاں تے صدیاں دیاں سچائیاں تے جھوٹھ سو ہج تے کوہج اپنے اندر سمو کے ٹردا اے تے ہر نویں ثقافتی تے تاریخی حوالے نال معنی کھلاردا اے پر میں ایہہ ویکھن دی کوشش کیتی اے جے اج اوہ کیہ اے۔ اج دی پنجابی دی کیہ صورت اے اج پاک پنجابی کیہ تشخص رکھدی اے تے پاک پنجابی دے مسلیاں تے کیہڑیاں ضروری گلاں تے سرچپا ساڈی بولی دے تشخص نوں ہور واضح کرن لئی ضروری اے۔

کئی لوکاں نوں میری سوچ نال اختلاف وی ہوئے گا تے کئی لوک میری سوچ نوں صحیح من گے میرا مقصد لوکاں دا دھیان انہاں مسلیاں ول موڑنا اے جیہڑے ساڈی پنجابی دے خدوخال نوں واضح کرن لئی ضروری نیں۔ ہو سکدا اے جے میری ایہہ کوشش انہاں لوکاں نوں پاک پنجابی دے تصوّر بارے واضح کر دیوے تے زبان بارے کئی اختلافات ختم کر دیوے جیہڑے اس سیمابی صورت حال ہن پیدا کیتے نیں تے اک واضح نکری تے ثقافتی ہم آہنگی دی صورت پاک پنجابی وچ عام لوک وی سمجھن سکن۔
میں پڑھن والیاں توں ایہہ توقع کراں گا جے اوہ ایس کتاب نوں پڑھن لئی اپنے ذہن وچ بنائے ہوئے تعصبات توں بالا ہو کے میری گل نوں سمجھن

دی کوشش کرن تے مینوں یقین اے پئی انہاں نوں مایوسی نئیں ہوئے گی کیوں جے ایہہ کتاب لکھن ویلے میرے سامنے اپنے پاک پنجاب دا ثقافتی تہذیبی تے تاریخی پس منظر وی واضح اے تے پاک پنجاب دا تشخص وی۔ جس دے حوالے نال پاک پنجابی دی جیہڑی واضح صورت میرے ذہن وچہ بندی اے اس نوں اس کتاب وچہ واضح کرن دی کوشش کیتی اے۔

میرے سامنے پاک پنجابی دی اوہ صورت اے جس تے مینوں پاکستانی تے مسلمان ہون پاروں فخر وی اے اوہ پاک پنجابی جس دی بنتر وچہ پاکستانی ثقافت نال پاک پنجابی دیاں مضبوط تے نہ ٹٹن والیاں رشتیاں دی وضاحت وی اے تے روحانیت بارے زبان تے اس دے اثرات وی ایہہ اس پنجابی دی گل اے جیہڑی ولیاں تے درویشاں دی زبان اے میری تے تساڈی زبان اے۔

۱۸-۱۰-۷۸

مشتاق باسط

# پاک پنجابی دا تصوّر

پنج دریاواں دا ایہہ علاقہ جیہڑا ایس پاکستانی پنجاب اے واہگے پار دے پنجاب نوں اتنا دکھ لے جتنی اسلامی تہذیب تے ثقافت سکھاں تے ہندواں دی تہذیب تے ثقافت توں ــــ پاکستان دا معرضِ وجود وچ آونا ہندوستان دی ایہو جیہی ونڈ نئیں سی جیہو دیا دے دوجیاں ملکاں دیاں ونڈاں ہوندیاں نیں۔ ایہہ ونڈ نہ تے جغرافیائی مجبوری سی تے سوائے نظریاتی اسس ونڈ دی کوئی ہور وجہ نئیں سی۔ ایہہ نظریہ ایہو سی جے ہندوستان دیاں مسلماناں دا تشخص اکٹھے رہن دے باوجود باقی ہندوستانیاں توں بہر صورت وکھ سی. ایہہ مطالبہ جے پاکستان بنایا جائے صرف مذہب دی بنیاد تے نئیں سی۔ جے صرف ایہو گل ہوندی تے ہندوستان وچ سکھ وی وسدے سن ابدھ دی وسدے سن. جین مت نوں منن والے تے عیسائیت نوں منن والے دی اگ نوں پوجن والے دی تے بتاں دی پرستش کرن والے دی۔ ایہہ تے ساریاں لئی وکھ وکھ ملک ہوند وچہ اوندے پر اصل گل ایہہ سی جے ہندوستان وچہ وسن والیاں مسلماناں دا مذہب ہی انہاں دی ثقافت، تہذیب، زبان تے

تاریخی پس منظر دی درج سی ۔ ہندوستان دیاں مسلماناں دی زندگی تے مذہب نیں عرب تے فارس دے حوالے نال اپنے واضح اثرات چھڈے سن جے اکٹھے ہون دے باوجود ایتھے وسن والے مسلمان اپنا وکھرا تشخص وی رکھدے سن تے انہاں نوں اپنے اس ثقافتی تے تہذیبی ورثے نال عقیدت ای نہیں سگوں اس دی واضح چھاپ انہاں دیاں حیاتیاں تے نظر آوندی سی۔

متحدہ پنجاب وچ دو قوماں دی اکثریت سی اک سکھ تے دوجے مسلمان۔ ایس ونڈ دی گل جدوں ہوئی تے سکھ اک تاریخی فیصلے نال جس وچ انہاں دی مرضی شامل سی ہندو قوم دا حصہ بن گئے پر پنجاب دی دوجی قوم مسلمان سی جیدا سیر سرحد دیاں پٹھاناں سندھ دیاں سندھیاں تے بلوچستان دیاں وسن والیاں نال مسلمان ہون پاروں اپنا گوہڑا سی جے اوہ اس عظیم مملکت وچ شامل ہو گئے جس نوں دنیا نیں پاکستان دے ناں نال تسلیم کیتا۔

پاکستان بنن توں پہلاں وی جدوں پنڈاں تے شہراں وچ ہندو سکھ تے مسلمان تے دوجیاں قوماں وَسدیاں سن مسلماناں دا رہن سہن لباس تے رسماں رواج دوجیاں توں اس گل دے باوجود وکھ سن جے انہاں تے کجھ اثرات پیندے رہندے سن۔ اسی طرح انہاں دی سوچ دوجیاں قوماں توں مختلف سی۔

ایہہ تے اوہ ذہنی سطح اے جیتھے اسی مشرقی پنجاب دے وسن والیاں توں وکھ ساں تے اینتے دکھے ساڈا اکٹھا گذارہ ممکن نئیں سی رہیا تے اک تاریخی عمل نال اساڈا تشخص انہاں توں وکھ ہو گیا۔

جدوں اسی زبان دی گل کردے آں تے ساتوں ایہہ گل سوچنی چاہیدی اے

جے زبان ابلاغ تے اظہار دا ذریعہ اے۔ اک بندے دے خیالات دوجے تیکن اپڑان والیاں اوہ آوازاں تے الفاظ نیں جنہاں نوں ثقافتی تے تہذیبی حوالیاں نال گزریاں ہویاں سدیاں نیں خاص معنی دتے نیں ہر لفظ اپنے اندر اک تاریخ لے کے ٹُردا اے اک ثقافتی ورثے اس نوں معنی دتے ہوندے نیں تے اس دا مقصد اک خاص ثقافتی تے تہذیبی ماحول نوں اک خاص مفہوم سمجھانا اے مسلماناں لئی ایشور پرماتما یا دیوتاناں دا لفظ اوپرا جیا لگدا اے انہاں لفظاں نوں جدوں کوئی مسلمان سندا اے تے اس لئی ایہہ لفظ اوہ معنی نئیں دیندے جیہڑے اوہ اک ہندو نوں دیندے نیں اسے طرح خدا یا اللہ غیر مسلمان واسطے اوہ معنوی عقیدت نئیں رکھدے جیہڑے اک مسلمان لئی ہوندے نیں جنہاں نوں جدوں مسلمان ادا کردا اے تے نال ای اس دا دل تے سر جھکن نوں کردا اے۔ اسے طراں مسلمان کسے دوجے نوں مل کے نمستے یا ست سری اکال نئیں آکھ سکدا اوہ السلام علیکم ای آکھے گا تے جواب وچ وعلیکم السلام سن کے اک دوجی سوچ جیہڑی اس دے نال دی ای ہوئے اس نال اپنے تشخص دا حوالہ قائم کر لوے گا۔ ایسے طراں جو وی دکھی ہوئے گا تے ہائے اللہ آکھے گا تے خوشی وچ الحمدللہ آکھے گا ایسے طراں زبان دے لہجے وچ پاکستان بنن توں پہلاں وی اس زبان دا لہجہ اس دیاں لفظاں وانگوں باقی قوماں توں مختلف سی۔ نہ سکھ والا اکھڑ پنا انہاں وچ سی تے نہ بنیئے والی مکاری۔

ایس گل وچ تے شک نئیں جے متحدہ پنجاب وچ رہن والیاں دوجیاں قوماں مسلماناں تے اثر انداز ہوندیاں رہیاں نے ایسے طراں مسلماناں دا تمدن انہاں نے

پر ایہہ ثقافتاں نے تہذیباں اک دوجے تے اثر انداز ہون دے باوجود وکھ رہیاں اس دی اک خاص وجہ سی اوہ ایہہ سی جے مسلمان پہلے وی اک وکھری تہذیب تے ثقافت دے علمبردار سن تے جدوں ایس ہندوستان وچوں کوئی مسلمان ہوندا اوہ اپنے آپ دا تشخص اس اسلامی ثقافت نال کرن لگ پیندا۔ ہندوستان دے ہندو مسلماناں دی ثقافتی تے تہذیبی بالادستی تے کشش نوں ویکھ کے بوکھلا گئے سن کیوں جے مضبوط تے سچے نظریات تے سوچاں ہمیشہ پھیلدیاں نیں ایسے لئی ہندوستان دے ہندو برہمن ایس علاقے وچ تعصب دا جال وچھا دتا تاں جے ایہہ ثقافتی حملہ کامیاب نہ ہو سکے تے لوکاں وچ نفرت پھیلے نتیجہ ایہہ ہویا جے اوہ مسلماناں نال مل کے بہن تے راضی نئیں سن۔ جوٹھا بھانڈا اوی ہندو لئی قابلِ قبول نئیں سی رہیا۔ ہندو ذہنیت نے ایہہ حد بندی کیتی تے ایس دا نتیجہ ایہہ ہویا جے ہندوستان وچ اسلامی سوچ نوں تے اوہ نئیں سن روک سکدے پر ہندوستان وچ ہندو ثقافت تے مسلم ثقافت حیرت انگیز حد تک وکھ وکھ رہیاں تے زبان دے اعتبار نال ہندوستان وچ مسلماناں دا وکھرا تشخص قائم رہیا تے ایس وچ اک علاقے وچ رہن دے باوجود ہندوستان وچ سچی سوچ دے دائرۂ اثر وچ جیہڑے حلقے آئے انہاں تے ہندو سوچ دا اثر بہت گھٹ پیا پر ذہنی اثرات تے ہور اثرات پیندے رہے۔ کجھ لوک ایہہ آکھدے نیں جے پنجابی سکھاں دی زبان اے۔ ایہہ تاثر صرف اس گل بارے پایا جاندا اے جے سکھاں دے شلوک تے بھجن وغیرہ یا مذہبی کتاباں گرنتھ وغیرہ پنجابی وچ نیں پر جے غور کریئے تے ایہہ سکھاں والی پنجابی اپنا ڈیرہ واہگے دی

حد توں پرے لا لیا اے۔ حد تے ایہہ وے جے نکانہ صاحب دے اج دیاں وسنیکاں دی پنجابی اوہ نہیں جیہڑی سکھاں دی اے۔ ایس توں ایہہ گل کُھل کے سامنے آوندی اے جے سکھاں دی پنجابی مسلماناں دی پنجابی توں بالکل وکھ اے۔ مسلماناں دی پنجابی دی کتابی روایت وچہ وارث شاہ، بلھے شاہ، سلطان باہو تے شاہ حسین جیہے لوک اوندے نیں تے اس پنجابی دا رنگ وکھرا اے اسں دے ثقافتی تے تہذیبی رشتے ہور نیں۔

جے مڈھ توں گل کریئے جے پنجابی کول تے دراوڑاں دی زبان دے اثر تے آریائی اثرات وچوں ہوندی کئی تہذیباں نال بنی اے تے گل بہت اگے ٹر جائے گی ایس طرح ہندوستان دی زبان قدیم ای مڈھ بنے گی پر اس دے روپ جدوں کئی بندے نیں تے کئی زباناں تاریخی عمل نال وجود وچہ اوندیاں نیں تے مڈ کدھرے نہ کدھرے تے مِل جاندا اے۔ مثلاً ماں دا لفظ ای لے لو۔ پنجابی وچہ مائے، ماں ماؤ، آکھیا جاندا اے، ہندی وچہ ماتا، پشتو وچہ مور، اُردو وچہ امّاں یا ماں یا اماں اے فارسی وچہ مادر تے انگریزی وچہ ممی یا مدر۔ ایسے طراں پنجابی وچہ پیو دا لفظ لوو اوہ فارسی وچہ پدر تے انگریزی وچہ فادر بن جاندا اے تے پشتو وچہ پلار اے۔ لفظاں دی تاریخ نوں ویکھیئے تے دھرتی نال رشتے زباناں دے مزاج تے انہاں دے معنی متعین کردے نیں پر انہاں دے مختلف شیڈ زباناں بناوندے نیں ویکھن نوں فارسی تے پشتو نیڑے نیڑے نیں اگے ٹریئے تے پشتو تے اُردو دے کئی لفظ مشترک مل دے نیں فیر اردو پنجابی دے نیڑے پنجابی دی حد مکن توں پہلاں ای سندھی دا رنگ ودھدا جاندا اے۔ ایسے طراں بلوچی زبان

سندھی تے فارسی دونہاں نال موہنڈا لاندی نظر آوندی اے تے پشتو دے اثرات وی بہت نیں۔ پنجابی اردو تے ہندی وچہ تھوڑی جیہی وتھ رہ جاندی اے پر ایس دا ایہہ مطلب نئیں جے اوہ وکھ زباناں نیئں۔

پر کدی کدی ایہہ فیصلہ کرنا اوکھا ہو جاندا اے جے کسے زبان دی حد کتھے شروع ہوندی اے تے کتھے ختم ہوندی اے۔ ایسے لئی زباناں دی حد بندی کرن لئی سانوں کوئی نہ کوئی اصول تے بہر حال سامنے رکھنا پوے گا۔ ایہہ اپنے طور تے اِک انگ مضمون اے میں ایس ویلے دنیا دیاں زباناں دی حدبندی دی گل نئیں چھوہنا چاہوندا کیوں جے ایس ویلے میرے سامنے صرف پنجابی زبان دیاں حداں دا تعین کرنا اے۔

پاکستان بنن توں بعد ساڈی پنجابی وچہ حیرت انگیز حد تک تبدیلیاں آئیاں نیں ایسے طراں ہندوستانی پنجابی وی بالکل نویں ہوندی گئی اے۔ ساڈی پنجابی اپنے ثقافتی مذہبی تے تہذیبی رشتیاں نال اپنا سیر جوڑ لیا تے پنجابی ثقافت عظیم تر پاکستانی ثقافت دا اِک انگ بن گئی اے۔ ہندوستانی پنجابی انہاں تھوڑیاں جیہاں سالاں وچہ ہندی دے اینا کو نیڑے ہو گئی اے جے ساڈے لئی اوہ سمجھنا ناممکن نئیں پر اوکھا ضرور ہو گیا اے۔ ہندوستانی پنجابی ساڈے لئی رسم الخط دی وجہ توں وی اوپری زبان بن گئی اے کیونکہ گورمکھی ہی جانن والے ساڈے پنجاب وچہ ٹانویں ٹانویں بندے ہمن گے۔ پاکستانی نویں نسل تے گورمکھی — رسم الخط بارے کجھ جاندی وی نئیں جاپدی۔ اساں اپنی پنجابی فارسی رسم الخط نال جوڑ کے عرب تے فارس نال اس دے رشتے

ہور مضبوط کر دتے ہین ۔ تے رسم الخط دا ایہہ انداز جیہڑا اُردو رسم الخط دی اے سانوں اردو دے نیڑے لیاندا گیا تے واہگے پار دی پنجابی توں اپنا دور لے گیا اے جے ملکی حد دے نال سوچ دی حد وی اینی کو مضبوط ہو گئی اے جنا پاکستان دے وکھ وجود ہون دا تصور اے ۔

ہندوستانی پنجابی دی گل کر دیاں اسی ہندوستانی اُردو وَل اک جھات پائیے تے تقابلی جائزہ لین لئی سوکھ ہو جاوے گا ۔ ہندوستانی اُردو تے ہندی اینا کو نیڑے ہو گیاں نیں جے کدی کدی انہاں دی اُردو تے ہندی دا بھلیکھا پین لگدا اے جد کے ساڈی اُردو تے فارسی تے عربی دا اثر روز بہاڑے ودھدا جا رہیا اے ۔ ہندوستان وچ اُردو دی شکل اینی کو بگاڑ دتی گئی اے جے کجھ سالاں تیکن اوہ ساڈی اُردو توں بالکل ای وکھ ہو جائے گی ۔ ایہہ میرا خیال نئیں اے ایس گل تے سارے اہلِ علم متفق ہون گے ۔ ایہہ عمل زباناں نال ہوندا آیا اے تے ہوندا رہوے گا کیوں جے زبان انساناں دی سوچ دے اظہار دا ذریعہ ہون دے نال نال انہاں دے تشخص دے اظہار دا کم وی کر دی اے ۔

ہر بندے دا تشخص کئی حوالیاں نال ہوندا اے تے ہر بندے دی بول چال دا انداز انہاں حوالیاں دی وجہ توں ای وکھرا ہوندا اے ۔ مثلاً فیصل آباد توں لوڑ ایس زبان دا رنگ جھنگ ، سرگودھا ، لاہور ، پنڈی ، ملتان ساریاں توں وکھ اے ۔ فیصل آباد آباد گر لوکاں دا علاقہ وی اے تے راوی دے کنڈھے تے وسن والیاں ہو اپنا ں وسنیکاں دا وی ۔ ایس طراں سانوں ایس اکو ضلع وچ تن طراں دے لہجے نظر آوندے نیں ۔ اک تے فیصل آباد شہر دا کاروباری لہجہ اے ۔ فیصل آباد جیہڑا ایتھے تے

لایلپور دا شہر وی کاروباری تے صنعتی رویے دے حوالے نال آکھیا جاندا اے جنہوں ایسے حوالے نال پاکستان دا مانچسٹر وی آکھیا جاندا اے۔ ایتھوں دی زبان کاروباری اے جس وچ پاکستان دے ہر علاقے دا رنگ وی ملدا اے تے کاروباری زبان والی منافقت تے چرب زبانی وی۔ جے کسے دا حال کوئی پچھے تے اوہ آکھے گا سولہ آنے ٹھیک اے یا بارہ آنے ٹھیک اے۔ ایسے طراں کم دی رفتار تے ہر قسم دی گل دا ناپ تول پیسے دے حوالے نال گل ہوندی اے ایہو کم ہر کم وچ فیصدی کڈھن دے کم آندا اے۔ فصل دے چنگے یا بھیڑے ہون دا حساب وی آنیاں دوانیاں وچ کیتا جاندا اے۔ دوجا لہجہ شہر دے نال نال آباد گراں علاقے دا اے جتھے لدھیانے، امرتسر تے جالندھر دے آباد گرنیں۔ ایہہ زیادہ تر گوجر، جٹ، ارائیں تے راجپوت قوماں نال تعلق رکھدے نیں۔ ایہہ لوک زیادہ تر پیسے تے منافع بارے زیادہ سوچدے نیں۔ ایسے لئی مفاد ٹکراندے نیں تے ثقافتی ہم آہنگی پھیتے پھیتے ہو جاندی اے۔ ہر بندہ اپنی تھاں چوہدری اے تے اپنے مطلب نوں مقدم رکھن والا۔ ایس دا نتیجہ ایہہ وے جے انہاں وچ خاندانی تعلقات تے بھائی چارے دا رشتہ بہت ڈھلا اے تے انہاں دی زبان فیصل آباد دی شہری زبان نال بلدی جلدی اے پر ایس لہجے وچ شہری زبان والا رکھ رکھاؤ گھٹدا جاندا اے تے منافقت وی کجھ کم ہو جاندی اے پر خود پرستی دے رنگ وچ رنگی ہوئی ایہہ بولی اکھڑی اکھڑی تے بے پیری نظر اوندی اے۔ فیصل آباد دے ضلع وچ تیجا انگ راوی دے کنڈھے دی بولی دا اے۔ ایہہ بولی ساہیوال، فیصل آباد، جھنگ دیاں ضلیاں وچوں ہوندی ہوئی اک پٹی دی صورت

وچہ دریا دے رُخ دے نال نال نویں لفظ اپنے جھوجھیں وچہ پاندی سندھ وچہ داخل ہوندی اے۔ ایس وچہ بھائی چارے دا گوڑھا رنگ اے تے دشمنیاں دی انتہا دی ایتھے سنگ تے بھائی چارے لئی قتل وی کیتے جاندے نیں تے جاناں وی دتیاں جاندیاں نیں ایتھے مذہب۔ اک عقیدہ وی تے جذبہ وی ایتھے کلمہ پڑھن والے گھٹ تے کلمے دے ناں تے جان دین والے لکھاں۔ ایتھے دے لوک عدالتاں وچہ جھوٹھیاں قسماں تے کھان گے پر عدالتاں وچہ جھوٹھا قرآن نئیں چکن گے۔ پرھیاں وچہ اپنے فیصلے سوہنے نیاں تے کر لین گے تے پرھیاں وچہ حق سچ دا اظہار کرن وچہ خاصے خلوص تے سچائی توں کم لین گے پرھیاں وچہ جھوٹھ بولنا کفر دی حد تک گناہ سمجھیا جاندا اے اپنے توں وڈے دی عزت کرنا اپنا فرض سمجھدے نیں۔ ایہہ اوہ غیرتاں والا علاقہ اے جنہاں انگریزاں دی عملداری نوں تسلیم نئیں سی کیتا تے اخیر تک انہاں دے مخالف رہے ایہہ لوک جاگیراں تے جائداداں توں محروم نیں۔ ایتھے نہ تے پہلے سڑکاں سن تے نہ تعلیم نہ ای اج دے دور دیاں سہولتاں۔ ایہہ مہذب دنیا توں وکھ اوہ علاقہ سی جیہڑا اپنیاں پرانیاں تہذیبی تے ثقافتی ورثیاں دا امین اے پر پاکستان بنن توں بعد ترقی دی رفتار ایس علاقے وچہ تیز ہو گئی اے پر اجے تیکن ایتھوں دی بولی ثقافت تے تہذیب دا رنگ وکھرا اے۔

فیصل آباد دے حوالے نال گل کرن دا مطلب ایہہ وے جے کوئی وی بولی یا زبان کسی خاص گروہ دے مشترکہ مفادات تے مشترک نظریات تے ایس وچہ لین دین تے اک انسان دے دوجے انسان نال رشتیاں تے تعلقات نال بنن

والے لہجے تے الفاظ دے ایس ذخیرے دے اک خاص ترتیب نال وجود وچہ اوندی اے. ایہہ گل ایتھوں تیکن اے جے اک خاص قبیلے یا قوم دی بولی دا اک خاص رنگ ہوندا اے. تے اس قبیلے دا فرد بھانویں کسے علاقے دی بولی بولے اس دے بولن وچہ اس دے قبیلہ دا رنگ موجود ہوندا اے.

ایسے طراں معاشرے وچہ تعلقات دباں گئی تھواں ہوندیاں نیں ایہسے طراں ہر قبیلہ کسے نہ کسے لسانی رشتے وچہ منسلک اے جیھتے اک اصول بالنظریئے تے زبان دی حد بندی ہندی اے. ویکھن نوں ہندوستانی پنجابی تے پاکستانی پنجابی اک معاشرتی رشتے وچہ بہ وٹیاں ہمریاں ضرور سن ایسے لئی پاکستان بنن توں پہلاں انہاں دی وکھ وکھ اتنی واضع پہچان نیئں سی کیتی جا سکدی پر ہن جد کہ اوہ رشتہ نظریاتی تے سوچ دیاں حداں پہلے وی سن اپنی پکی حد بندی کر چکیاں نیں کیوں جے اوہ معاشرتی رشتہ ختم ہو گیا اے تے کئی واضع رشتے دوہاں علاقیاں دے قائم ہو گئے ہین. تے ایہہ رشتے اک دوجے نال اکھٹے نئیں وکھ وکھ نیں. انہاں دے وکھ وکھ زباناں ہون بارے کوئی شک و شبہ نیئں رہیا کیوں جے پاکستانی پنجاب دا ثقافتی تے تہذیبی سرچشمہ عرب تے فارس اے پاکستانی پنجاب دا ادبی ورثہ وارث شاہ بلھے شاہ میاں محمد، سلطان باہو تے دوجیاں صوفیاں دے کلام توں شروع ہوندا اے ساڈی پنجابی وچہ شلوک یا بھجن نہ پڑھے جاندے نیں نہ سنے جاندے نیں ساڈی پنجابی دا ادبی ورثہ ہور اے تے اکٹھیاں صدیاں تیکن رہن دے باوجود روایات تے ثقافتاں وکھ وکھ رہیاں پر دونویں زباناں نال نال رہ کے تے

اک نال رکھدیاں ہویاں وی وکھریاں رہیاں اج سانوں وکھری روایت بناکے نویں پنجابی یا وکھری پنجابی بنان دی لوڑ نہیں تے نہ ای وکھری پنجابی کرن لئی سانوں کوئی ایہو جیہا کم کرنا پئے گا جیہڑا اسی بھارتی پنجابی توں وکھ ہون دا اعلان کرن توں پہلے کریئے۔ اصل گل ایہو اے جے ساڈا تشخص پاکستانی اے جس لئی اساں زمین دے اس خطے نال رشتے توڑن لگیاں اپنے گھر اجاڑے سن کیوں جے ساڈی ثقافت تے تہذیب دی بنیاد اسلام سی تے مسلم پنجاب، اسلامی روایات تے ثقافت دی بنیاد تے وکھ ہوئے پاکستان دی عظیم ثقافت دا حصہ بنیا۔ تے ایسے طراں پاک پنجابی وی انہاں ۳۰ سالاں وچہ اپنا وجود اپنے تشخص دے حوالے نال اپنی وکھری پہچان تے اپنے واضح خدوخال کردی گئی تے اج سانوں صرف ایہو کجھ کرنا اے جے ایس ۳۰ سالاں وچہ جیہڑی پنجابی ساڈی اے تے جیہڑی واہگے پار دی پنجابی توں وکھ اپنا وجود رکھدی اے جے ایہہ بولن والے اپنا تشخص واہگے پار دے وسن والیاں توں وکھ رکھدے نیں۔ کیوں جے پاکستانی پنجاب دی ثقافت واہگے پار دی ثقافت تے تہذیب توں وکھرے رہن سہن دے طریقے وکھ نیں۔ اکٹھے رہن والا اوہ مشترکہ پنجاب ہون والا اکو زمینی تے جغرافیائی رشتہ ۳۰ سال پہلاں ٹٹ چکیا اے تے ٹٹن دی وجہ وی ایہو سی جے ساڈا تشخص واہگے پار دیاں لوکاں توں وکھ سی۔ رسم الخط ہور سی ایسے لئی اپنے تشخص تے پہچان لئی ساڈی جیہڑی پاک پنجابی اے اس دی وکھ پہچان کرکے اس نے سانوں مان کرنا چاہیدا اے نہ کہ واہگے پار والی بولی نوں اپنی زبان دا حصہ سمجھنا چاہیدا اے۔

بیں ایہہ گل نفرت دی بنیاد تے نہیں کر دا۔ میری گل دی بنیاد اس نظریئے تے اے جس نظریئے دی بنیاد تے ساڈا ملک پاکستان وجود وچہ آیا سی اوہ ایہو ای سی جے واہگے پار وسن والے اک وکھری قوم نیں انہاں دی سوچ ہور اے انہاں دے رہن سہن دا طریقہ ہور تے انہاں دا تہذیب ہور اے۔ پاک پنجابی دے ایس تصوّر نوں تسلیم کر کے ادبی فروغ تے ثقافتی سہاب دا کم سوکھا ہو جاندا اے جیہڑا اگے قدم ودھان ویلے ہر قوم دی طرح ساڈی وی ضرورت اے کجھ لوکاں نوں میری ایس گل نال بھاویں اتفاق نہ ہووے پر ایہہ تاریخی عمل اے تے پاک پنجابی دے وجود دی مجسم شکل نوں پاکستان بنن نال ای من لینا چاہیدا سی تے ہند وپنجاب دی تقلید نوں چھڈ کے اپنی وکھ پہچان دے حوالے نال اپنے ثقافتی تے تہذیبی رشتیاں دیاں نامکّل تاراں نوں جوڑن دی کوشش کرنی چاہیدی سی۔ ایہہ اہل علم و دانش دا کم اے جے پاک پنجابی دی پہچان کران تے اپنے تشخص دے حوالے نال اس دی پہچان کران تے دسن جے پاک پنجابی دے دامن وچہ جیہڑے ادب پارے تے تصوّف تے علم و ادب دے سمندر نیں انہاں تو ہند وپنجابی محروم اے کیوں جے ساڈی پنجابی ولیاں تے درویشاں دے تصوّف وچہ ڈبی ہوئی زبان اے۔

---

# پاک پنجابی وچہ ونڈاں

پچھلے مضمون وچہ ہیں ایہہ آکھیا اے جے زبان دے ہیجے یا گروہ دے تشخص وکھ ہون نال بدلدے رہندے نیں۔ اک زبان دے کئی شیڈ تے لہجے ہوندے نیں ہیں اپنی گل واضح کرن لئی اردو زبان دا حوالہ دیاں گا۔ رہتک دی اردو دا رنگ ہور اے۔ حصاری اردو ہور طراں اے لکھنؤ تے دلی دی اردو وی وکھ رنگ رکھدی اے۔ لاہور وچہ اردو دا انداز ہور اے تے کراچی وچہ اردو کجھ فرق نال اے۔ پر اردو بھانویں کسے رنگ، وچہ ہووے کسے ہیجے وچہ ہووے بولی گیاں اس نوں اردو ای آکھیا جاوے گا۔ حصاری رہتکی لاہوری۔ یا پشاوری اردو دا الگ الگ تصور نئیں تے وکھ وکھ ہون دے باوجود اردو اکھواندے نیں۔

ایہو حال انگریزی دا اے۔ امریکی انگریزی تے کنگ انگلش وچہ ہیجیاں تے لہجے دا واضح فرق موجود اے۔ لفظاں دی بنتر وی ہور دی اے۔ آئرلینڈ تے سکاٹ لینڈ دا رنگ ہور دا اے۔ انگلستان دے دیہات تے مضافات وچہ ہور تے بازاراں وچہ ہور۔ دور کیوں جائیے جے اسی انگلینڈ جا کے اوتھوں دی کتابی انگریزی بولیئے تے بہتے لوکاں نوں اوہ سمجھ نئیں اوندی تے

انہاں دی گل ساڈے پلے نہیں پیندی۔ ایہو حال فارسی دا اے میں چنگی بھلی فارسی جانداواں سعدی رومی تے اقبال دا کلام بینوں سمجھ آجاندا اے پر جے کہی ایرانی یا افغانی نال فارسی بولنی پوے یا ایران زاہدان یا افغانستان ریڈیو سنیئے تے ککھ پلے نہیں پیندا۔ ایران تے افغانستان دی فارسی وی فارسی اے پر ساڈے لئی اوپری اے۔

دنیا دیاں ہور زباناں دی طراں پنجابی دے کئی شیڈ نیں صرف فیصل آباد دے حوالے نال وی تن واضح شیڈ نظر اوندے نیں جنہاں وچ ہور علاقیاں دے رنگ نال کئی نیڑے نیڑے اکو جیہے پر فیر دی مختلف انداز وسدے نیں پر جے پنجابی نوں انہاں شیڈاں دی سطح توں بالا ہو کے دیکھیئے تے صوبہ سرحد تے پنجاب اکو لڑی وچ پروئے ہوئے نظر آندے نیں۔ کیوں جے سرحد وچ اک تے پشتو بولی جاندی اے تے دوجی ہندکو۔ ہن ہندکو پنجابی دے اینا نیڑے اے جے پنجابی دا اک شیڈ نظر آندی اے ہزارے دی ہندکو، پشاور دی پشاوری بنوں دی بولی کوہاٹی ایسے ہندکو دے مختلف شیڈ نیں۔ بنوں تے ڈیرہ اسمٰعیل خان دی بولی ملتان نال ملدی جلدی اے تے ملتانی بولی جیہڑی ڈیرہ اسماعیل خان، بہاول پور، ڈیرہ غازیخان تے میانوالی تک نوں متاثر کردی تے اوتھے جا پڑ! اے جیہڑیاں بنوں توں لکی مروت دا راہ پنجاب نال لسانی رابطے تے بنوں توں ڈیرہ اسمائیل خان تے ڈیرہ غازیخان تے فیر ملتان متاثر ہوئے نیں تے فیر سارا پنجاب یا اوچ آکھو جے پنجابی ایسے راہ بنوں ہزارہ تے فیر ڈیرہ اسماعیل خان نوں متاثر کردی اے جتھے پشتو دے نال نال اک پنجاب تے سرحد وچ رابطے دی

زبان دا وجود قائم ہوندا نظر اوندا جیہڑی پنجابی اے۔ تے ایسے لسانی رشتے نال پنجاب تے سرحد ملے ہوئے نظر اوندے نیں۔ تے لڑی وچہ پروئے جاندے نیں۔ اس دی اک وجہ ایہہ وی اے جے ماضی وچہ ایہہ علاقے اکثر و بیشتر اکٹھے رہے نیں فیر وکھ وی ہوندے رہے نیں پر اک رشتہ قدرِ مشترک رہیا اے تے اوہ اسلام دا رشتہ ـــ ثقافت تے تہذیب دا اوہ رشتہ جس نیں انہاں علاقیاں وچہ نظریاتی حداں تیئں کیتیاں تے علاقیائی حد بندیاں یا حکومتاں دے مختلف ہون دے باوجود انہاں دی سوچ دے رشتے وکھ وکھ نیئں ہوئے۔ پر ایہہ ساریاں بولیاں یا لہجے ہند رہ پنجابی تراینے کر دکھ نیں جے ہندو پنجابی ایس لڑی وچہ نیئں پروئی جا سکدی۔

ایس گل کرن دا مطلب ایہہ وے جے ہزارے دی ہندکو توں لے کے ایس زبان نال جس علاقے دا شیدا اے اوہ بہاولپور دی سرائیکی تک اکو زبان نیں جس دے سارے شیڈ اک دوجے نال ثقافتی تے تہذیبی رشتیاں نال لینے کو پیڈے بندے ہوئے نیں جے انہاں ساریاں شیڈاں دی اکو اکائی بندی اے تے اوہ پاک پنجابی اے۔

ہن اہلِ دانش نیں کئی لسانی مسائل پیدا کر دتے نیں کوئی سرائیکی نوں پنجابی نیئں مندا کوئی سرائیکی بارے ایہہ آکھدا اے جے سرائیکی اصل پنجابی اے کوئی پوٹھوہار دی پنجابی نوں تسلیم نیئں کردا۔ کوئی ایہہ آکھدا اے جے ہندے دی پنجابی اصل پنجابی اے۔ مینوں انہاں لسانیاں مسلیاں وچہ کوئی حقیقت نظر نیئں اوندی۔ اک گل تے سوچن والی ایہہ وے جے اصلی پنجابی دا تصور لسانیات

دی تاریخ دے حوالے نال ای غلط اے۔ زبان دے اصلی ہون بارے گل کرنا اپنی تھاں تے بڑی عجیب جیہی گل اے کیوں جے ایس دنیا دی کسی زبان بارے ایہہ نہیں آکھیا جا سکدا اے اوہ خالص یا اصلی اے۔ زیادہ توں زیادہ ایس بارے ایہو آکھیا جا سکدا اے جے جیہڑے لوک اصلی زبان خواہ کوئی دی لبھن نہیں بیٹھے گی کیوں جے جیویں بیں عرض کیتا اے زبان تہذیبی تے ثقافتی رشتیاں وچ منسلک ہو کے انہاں افراد دے تشخص دے اظہار دا ذریعہ وی اے جیہڑے اک گروہ نال تعلق رکھدے نیں۔ جے مہین بہین مگئے تے ثقافت تہذیب تے زبان دے رنگ اک گھر دے ہر فرد وچ وکھو وکھ نظر آوندے نیں۔ گھر وچ رہن والے مرد دی زبان ہور نوکر دی ہور تے بچیاں دی ہور ہوندی اے۔ سگوں اک آدمی دی اپنی زبان دے کئی شیڈ ہوندے نیں اک عورت دی زبان بچے نال ہور ہوندی اے پر وہنے نال ہور گوانڈھیاں نال صلح دے ویلے ہور تے لڑن ویلے ہور۔ اک بندے دی اپنی زبان وچ تضاد مینوں ایتھوں تیکن سمجھ آوندا اے جے اک بندے دے اندر دی پنجابی دے کئی شیڈ تے لیجے نیں۔ بیں جیہڑی پنجابی بولنا واں اس دے وی کئی شیڈ نیں کسے گھر یا واڑ نال پنجابی بولن لگیاں میری بولی ہور ہو رہے گی آباد گر نال ہور کسے کاروباری بندے نال پنجابی دا رنگ ہور واں ہر دے گا غصے وچ ہور تے اداسی وچ ہور۔ ایس ساری گل دا مطلب ایہہ وے جے زبان دے خالص لبھن تے لبھ کے بولن دا کم اک ایہو جیہا کم اے جس دا کوئی منطقی مطلب نہیں بندا۔

اک ہور مسئلہ جیہڑا اس توں وی عجیب اے اوہ ایہہ جے پنجابی

دیاں لکھاریاں توں ایہہ توقع کیتی جاندی اے جے اوہ وارث شاہ یا بلھے شاہ دی زبان لکھن پر ایہہ گل دی اصولی طور تے غلط اے زبان اک جگہ جامد نئیں رہندی ثقافت، تہذیب تے سوچ دے ارتقا نال زبان وچ وادھے تے تبدیلیاں آپ آپ ہوندیاں رہندیاں نیں تے زبان نویں انداز وچ نویاں لیہاں تے اک تاریخی عمل نال بدلدی رہندی اے۔ انگریزی وچ اج دا نواں لکھن والا شیکسپیر دی زبان ورت دا اے نہ ملٹن دی۔ اج جے اسی کسے نوں آکھیئے جے ہاسر دی زبان وچ انگریزی لکھے تے گل عجیب جیہی لگے گی۔ پر اصل پنجابی لکھن والے خبرے ایہہ آکھن گے یا اُردو وچ شاعری کرن والے امیر خسرو یا ولی دکنی دی اُردو اج لکھن تے ادبی اچھا لگے گا تے اوہ اُردو اج دے ابلاغی تقاضیاں نوں پوری وی نئیں کر سکے گی۔

ایہہ گل انج ای اے جیویں بجلی ہون دے باوجود بندہ سرہوں دے تیل دا دیوا صرف ایس لئی بالے جے پیو دادے ایہہ بالدے سن۔ تے ایہہ آکھن جے بجلی دا استعمال مڈھوں غلط اے۔ ایسے لئی گرامر ہمیشہ ادب تے تخلیق نوں بعد ترتیب دتی جاندی اے نہ کہ ایہہ جے گرامر دیاں کتاباں دے حوالے نال ادب تخلیق ہوندا اے۔ پر اتنا ضرور اے جے گرامر پچھلے تجربیاں دا احاطہ کر کے نویں لکھن والے نوں اس ویلے تک دی زبان دے وضع شدہ اصول دسدی اے ایسے طراں تنقید ادب توں بعد ہوندی اے پہلے نئیں۔ تنقید دے اصول ادب دی تخلیق توں بعد بندے نیں۔ کوئی تخلیق کرن لگیاں انہاں اصولاں نوں ای سامنے رکھ کے منجی پیڑھی ٹھوکن والا کم نئیں کردا۔

اپنا ضرور ہوندا اے جے اس دی نظر دے ساہمنے پچھلے تجربے ضرور ہوندے نیں تے اوہ اوہنوں اگے قدم چکدا اے۔

ایس گل دا مطلب ایہہ وے جے وارث شاہ، بلھے شاہ، میاں محمد تے دوجے وڈے لکھاری ساڈے لئی روایت یا کلاسیکی درجہ رکھدے نیں پر ساڈا کم زبان نوں یا سوچ نوں اوہناں تک جا مُکا دینا نئیں سگوں زبان نوں سوچ نوں تے فکر نوں نویں تجربے کر کے اگے ودھانا اے۔

سوال ایہہ پیدا ہوندا اے جے اسی اگر نہ تے پرانی پنجابی یا کلاسیکل پنجابی نوں سند تسلیم کریئے تے پنجابی دیاں ساریاں رنگاں نوں جیویں اوہ نظر اوندے نیں انج ای تسلیم کر دیئے تے فیر کدھرے ایہہ نہ ہووے جے ہر لکھن والا اپنی بولی ای لکھے تے اس پچھ دھرو وچہ اکائی دا بنجیڑا ای ادھڑ کے رہ جاوے۔ ایہہ گل سانوں سٹینڈرڈ زبان دے تصوّر ول لے جاندی اے۔ جس وچہ دوجیاں علاقائی مزاجاں دی چاشنی اک حد تک ہوندی اے ایہہ مسئلہ کسی وی زبان وچہ کدی وی حل نئیں ہویا۔ میں دور دیاں مثالاں نئیں دیواں گا کیوں جے ایس طراں کجھ لوکاں دے پلّے شاید میری گل نہ پوے۔ میں ایہہ گلاں سدھیاں پدھریاں کرن دی کوشش کر رہیا واں کیوں جے میں ایہہ گلاں علمیت دے اظہار لئی نئیں پیا کردا تے ایسے لئی ہن تیکن دی گل بات وچہ کتاباں دیاں حوالیاں توں تہانوں گریز نظر آوے گا کیوں جے ایہہ گلاں میں اہلِ علم و دانش نوں دعوتِ فکر دین لئی کر رہیا واں۔ اردو وچہ وی متحدہ ہندوستان وچہ دہلی یا لکھنؤ نوں سٹینڈرڈ اردو دا مرکز سمجھیا جاندا سی

سگوں لاہور والیاں نوں اہلِ زبان دی نیئں سی سمجھیا جاندا ایسے لئی علامہ اقبال تے انہاں دا نشوراں ایہہ وی فتویٰ لایا جے اوہ اہلِ زبان نیئں ۔ اوہ کیہ جاننے اُردو کیہ ہوندی اے۔ روہتک حصار تے دو جیاں ایہو جیہاں اُردو دیاں شکلاں اُردو لکھن پڑھن والی بولی نیئں بن سکیاں کیوں جے انہاں وچہ اوہ آفاقیت پیدا نیئں سی ہو سکی۔ پر اُردو نیں دلی لکھنؤ تے فیر علی گڑھ وچہ ایہو جیہے ڈیرے لائے جے اوہ اُردو دا معیار بن گئے۔ پاکستان بنن توں بعد لاہور تے کراچی اُردو دے مکمل معیار بن کے سامنے آ گئے۔ دلی تے لکھنو اردو بارے تے انج جاپن لگ پیا جیویں اُردو اپنے تنبو پٹ لئے نیں تے لکھنو تے دلی دی اردو صرف کلاسیکی اُردو دی صورت وچہ رہ گئی اے تے اُردو جدوں پاکستان نال اپنا سیر انج جوڑیا۔ جے ایتھے ویکھدیاں اُردو دیاں جڑاں پنگرن لگ پیاں تے اک نویں اردو بنن لگ پئی جس وچہ لکھنؤ دا تکلف تے دلی دی منافقت تے درباری پن مکدا چلا گیا۔

زبان دے معیاراں نوں قائم کرن دا کم ادیباں تے شاعراں دے ذمے ہوندا اے جیویں جیویں نویاں تخلیقاں ہندوچہ اوندیاں رہندیاں نیں اوویں اوویں زبان وچہ نواں نواں رنگ آندا رہندا اے۔ فنکار ای زبان وچہ تبدیلیاں لیاوندے نیں۔ تے زبان دا تشخص قائم کردے نیں۔ کدی تے پنجابی ملتانی رنگ وچہ معیار بن [illegible]دی اے تے کدی لاہوری رنگ وچہ کدی لہندے دا رنگ [illegible]ل پنجابی نظر اوندا اے تے کدی پوٹھوہار دا۔ زبان توں معیار بنان والیاں ہستیاں اوہ فنکار یا تخلیق کار ہوندے نیں جیہڑے

زبان دے اک خاص لہجے نوں اک خاص دور دے حوالے نال اس زبان دی پہچان بنا دیندے نیں۔

ایہہ انہاں عظیم ہستیاں دا کم ہوندا اے جے اوہ ایہہ معیار بنان لگیاں کسے علاقے دا اکنا کو رنگ لیندیاں نیں تے باہروں کیہ کجھ لیا کے اس زبان دی جھولی وچ پاندیاں نے تے اس نوں مالا مال کر دیاں نیں۔ پنجابی زبان وچ عربی دا وافر ذخیرہ پاک پنجابی نیں انہاں بزرگ ہستیاں دے حوالے نال اپنے گلمے لا لیا اے۔ اوسے دا ایہہ فیضان اے جے پاک پنجابی ہند دے پنجابی نوں وکھ اپنا وجود کر لیا اے۔ وارث شاہ ملتان وچ وی اوسے عقیدت نال پڑھیا تے سمجھیا جاندا اے جتنا پوٹھوہار یا لہندے وچ۔ ایسے طراں سیف الملوک دے بول پاک سرحد دی اوس حد توں جتھے پنجابی سمجھی جاندی اے۔ اوس حد تک جتھے پنجابی دا ادراک اے انہاں سُراں وچ ای سمجھیا جاندا اے تے زبان دے لہجے تے علاقائی فرق بھلیکھے نیئں پاوندے کیوں جے ایہہ سادہ رنگ ساڈی پاک پنجابی دا اوہ مشترکہ سرمایہ اے جس تے اسیں غیر دانستہ طور تے پاک پنجابی دی نیہہ رکھدے آں۔

ہر زبان وانگوں پنجابی دا وی معیار بدلدا رہندا اے تے بدلدا رہوے گا ایہہ اک تاریخی عمل اے۔ جس وچ کئی عوامل ہر ویلے کم کردے رہندے نیں کیوں جے تہذیب تے ثقافت وچ جدوں تبدیلیاں اوندیاں نیں زبان تے لہجے تے فرق پینے ضروری نیں سوچ ہم آہنگی آن نال زبان دے فرق گھٹدے جاندے نیں۔ انساناں دی گروہ بندی زباناں دی گروہ بندی وی

کر دی اے۔ تے وڈّے گروہ وچ شامل ہو کے اپنا اپنا وکھرا تشخص رکھن دے باوجود زباناں اک وڈّے تشخص دا حصّہ بن جاندیاں نیں پر اپنی انفرادی خصوصیات فیر وی قائم رکھ دیاں نیں۔ ایسے لئی پاکستان بنن توں بعد اسی ویکھنے آں جے اساں اُردو رسم الخط اپنایا اے۔ ایس وچ کسی اک بندے دی سوچ دا تعلق نہیں سگوں ایہہ آکھیا جا سکدا اے جے ایہہ اک فطری عمل سی جے ساڈی پنجابی زبان دا رُخ اُردو ول یعنی پنجابی مے مرکز اُردو ول موڑیا جد کہ ہندو پنجابی اپنا رسم الخط سکھ گرنتھاں دے رسم الخط نال قائم کیتا۔ ایہہ راہواں وکھ ہون دا اک کھلا ڈلھا تے واضح اعلان سی تے فیر پاکستانی ہون دی وجہ توں پنجابی اُردو توں نیڑے ہوندی گئی۔ شہراں وچ ایہہ وتھ بہت گھٹ گئی اے تے دن بدن گھٹدی جا رہی اے صرف پنجابی نال ای ایہہ نہیں ہویا۔ دوجیاں علاقائی زباناں تے وی بہت اثر پیا اے بلکہ پشتو اُردو تے فارسی دے وچالے اک پُل دا کم کر دی اے سندھی تے بلوچی بارے وی ایہو کجھ آکھیا جا سکدا اے جے اُردو نال اک تاریخی عمل دے ذریعے انہاں دے رابطے ہور وی مضبوط ہوندے جان گے اس طراں جیویں پاکستان دے صوبے اپنا وکھرا تشخص رکھدیاں ہویاں وی پاکستان دے حوالے نال اک تشخص رکھدے نیں ایسے طراں صوبائی زباناں دی ہور مضبوط ثقافتی تے تہذیبی رشتیاں نال مضبوط ہون نال اُردو دے ہور نیڑے ہوندیاں جان گیاں زباناں دی ایہہ صورت کوئی تصوراتی صورت نہیں اے بلکہ ایہہ اوہ صورت اے جیہڑی تاریخی عمل نال بندی اے۔

پاک پنجابی دے معیار بارے گل ایویں ای مُکدی اے جے اسی ایس
جھیڑے وچ نہ پیئے جے اصل پنجابی سرائیکی اے یا پوٹھوہاری، لہندے دی اے
یا لاہوری سگوں سانوں ایہہ چاہیدا اے جے اسی اک دوجے نال ثقافتی
تے تہذیبی رشتے ہور مضبوط کریئے تے سوچ وچ ہم آہنگی پیدا کریئے
جد کہ اسلام سانوں اک لڑی وچ پروہا اے تے پاکستان دے روپ
وچ ساڈا تشخص قائم اے۔ ایہہ سوچ تے تشخص دی یگانگت آپ ای زبان
دی ہم آہنگی پیدا کر دیوے گی ایس کم لئی سانوں بھجنا نئیں پوے گا ایہہ فاصلے
آپ ای مُک جاندے نیں تے اللہ نوں منظور ہویا تے مُک جان گے کیوں
جے ملتان کسے وکھرے نظریئے نال وجود وچ نئیں آیا تے نہ ای سرگودھا
یا لاہور کسے مختلف نظریات رکھن والیاں دا اوہ علاقہ اے جیہڑا پاکستانی
تشخص تے پاک پنجاب دے تصور دی نفی کردا ہووے۔ فرق صرف معاشرتی
حدود وچ مختلف اثرات دا اے پر ایس تیز رفتاری دے دور وچ ایہہ اثر
زباناں لئی فاصلے نئیں رہن دیندا۔ ایہہ ساری گل کرن دا مطلب ایہہ اے
جے پاک پنجابی وچ ونڈاں دی شکل نہ ہے نہ ہو سکدی اے متحدہ تشخص دے
حوالے نیں پاک پنجابی دے ایہہ سارے رنگ نیں پر اصل اکو اے جدا فرق
صرف ہندوستانی پنجابی نال اے آپس وچ نئیں۔

# پاک پنجابی تے املا دا مسئلہ

پنجابی زبان دے کئی مکتبہ ہائے فکر ہن ایہہ سوچ رہے نیں جے پنجابی زبان جیہڑی پاکستانی پنجابی اے اس دی املا کیہ ہونی چاہیدی اے. اک مکتبہ فکر ایہہ آکھدا اے جے پنجابی دا اصل رسم الخط چونکہ گورمکھی اے نالے گورمکھی صوتی طور تے پنجابی لہجے دے ہر لفظ دی ادائیگی صحیح طور تے کر سکدی اے ایس لئی سانوں اوہی روایت اختیار کر لینی چاہیدی اے جیہڑی گرنتھ دی روایت اے یا مشرقی پنجاب دیاں تحریراں. انہاں لئی ایہہ مسئلہ وی بن جاندا اے جے مشرقی پنجاب دی ادبی تے علمی روایت تے ساڈا پنجاب کٹ جاندا اے تے ہندوستان وچ لکھیاں گئیاں کتاباں ساڈی سمجھ نہیں اوندیاں تے ساڈیاں کتاباں انہاں لئی اوپریاں ہوندیاں نیں. گورمکھی رسم الخط دی تائید وچ انہاں دا موقف ایہہ وے جے کئی لفظاں دیاں آوازاں پنجابی وچ نیں تے اوہ اردو زبان وچ نہیں ایس لئی جدوں اسی اردو رسم الخط وچ لکھدے آں لفظ ہو بہو کاغذ تے منتقل نہیں ہوندا اس طرح لفظ دی ادائیگی تے اصل لفظ وچ فرق پے جاندا اے مثلاً "پانی" دا لفظ "پانڑیں" اے پر اردو لفظ الخط وچ لکھن والے پانی ای

لکھدے نیں ایہہ گل تے لکھن دی غلطی اوہ سمجھدے نیں پر کئی لفظ مثلاً "ڈھڈھ"، "گونگلو" ایہو جیہے لفظ نیں جیہڑے مثال دے دسے جاندے نیں تے بڑے فخریہ انداز وچ ایہہ آکھیا جاندا اے جے لکھ کے وکھاؤ مثلاً ڈھڈھ نوں کوئی ڈھڈ لکھے گا اوہ آکھن گئے ایہہ تے اوہ لفظ نئیں جیہڑا پیٹ لئی استعمال ہوندا اے اسے طراں ڈھڈھ نوں وی صوتی ادائیگی توں مختلف گرداندے نیں۔ گونگلو وچ ل دی آواز بولدیاں ل تے ڑ دا اک ایہو جیہا امتزاج اے جیہڑا اک وکھری صوتی اکھر بندی اے تے اُردو رسم الخط وچ لکھن نال اس دی ادائیگی صحیح طراں نئیں ہو سکدی جدکہ گورمکھی نے ننا دھدھا گگا ڑاڑا وغیرہ صوتی حوالے دے کے اوہ ایہہ سمجھان دی کوشش کردے نیں جے گورمکھی رسم الخط مکمل تے جامع اے۔ میں ایہہ تے نئیں آکھدا جے سکھ دا لکھیا سکھ نئیں پڑھ سکدا یا سیاہی سکن توں بعد لکھن والا آپ وی نئیں پڑھ سکدا۔ پر اپنے پنجاب والیاں نوں اک سوال ضرور پچھاں گا جے اوہ اس رسم الخط نوں اپنی کس روایت یا ثقافتی ورثے نال جوڑن گے؟ ایہہ رسم الخط ایتھے سمجھن والے کتنے نیں تے نتیجا ایہہ کہ آیا ایہہ رسم الخط ایناں توں بغیر کم کیوں نہیں چل سکدا۔

سب توں پہلاں تے میں لکھن تے بولن دی زبان دے فرق تے گل کراں گا۔ انگریزی ایس لحاظ نال مثال دین لئی چنگی زبان اے۔ بی یو ٹی نوں ملا کے بٹ پڑھیا جاندا اے تے پی یو ٹی نوں پُٹ پڑھیا جاندا اے۔ ایہہ لفظ صدیاں توں انج ای پڑھے جاندے نیں پر کسے انگریزی دان نیں بی یو ٹی

ڈبٹ کدے نئیں پڑھیا۔ ایسے طرح سی اے ایل ایم نوں کام Calm پڑھیا جاندا اے کالم نئیں۔ ایسے طراں KNIFE نائف پڑھیا جاندا اے جدکہ K دا لفظ نئیں بولدا۔ اکو لفظ THE کدھرے "دا" پڑھیا جاندا اے تے کدھرے "دی"۔ ایہہ کجھ مثالاں نیں۔ لبھن لگیئے تے کئی ہور مثالاں لبھ جان گئیاں۔ پرانی انگریزی ول نظر ماریئے تے ایس نوں ایف لکھیا جاندا سی تے لکھن والی زبان نوں پڑھیا ہور طراں جاندا سی۔ ایسے طراں NIGHT (رات) نوں GH دا لفظ ی دی آواز دیندا اے۔ پر GHOST یا GHEE وچ گھ یا گ دی آواز دیندا اے۔ اردو دی ایہو جیہاں مثالاں توں خالی نئیں۔ مثال دا لفظ مسال وچ لکھیا جا سکدا اے۔ پر کوئی نئیں لکھدا ہور نہ ہی ص نال مصال لکھیا جاندا اے۔ وقت دے نال نال اردو وچ زیراں زبراں پیشاں توں علاوہ شد مد وغیرہ اعراب متروک ہو گئے نیں ہن تُو، تو اکو طراں لکھے جاندے نیں۔ پر کدی کسے نوں زبر زیر نہ ہون دا گلہ نئیں ہویا۔ ایسے طراں گدھا سدھا سادھا گ دھ ا نوں رلا کے لکھیا جاندا اے۔ کوئی زبر زیر نئیں ہوندی پر گدھا یا گادھا کوئی پڑھدا۔ ایہہ ساریاں مثالاں دین دا اکو مطلب اے جے جیویں زبان اپنے نال صدیاں دی روایت رکھدی اے۔ ایسے طراں املا دی ایک روایت نال ٹردی اے۔ اینہاں دوناں دا ربط ایس وچ روایت دے حوالے نال پڑھیا تے سمجھیا جاندا اے۔ ایس لئی زبان دے قدرتی ارتقا دے عمل نوں روکنا یا غلط موڑنا ٹھیک نئیں کیوں جے کئی لفظ اپنے اندر ایک ارتقائی منزل وچ دوجی زبان توں ٹردے ٹردے اپڑدے تے دوجی زبان وچ انج کر کے رلدے نیں جے اصل زبان دی کجھ حیثیت نال رہن دیندے نیں جیں

توں ایس لفظ دے ماخذ تک سوکھے اپڑ کے اس دے قدیم روایتی رشتیاں نال لفظاں نوں پڑھ کے کدی کدی نویں معنی وی دے سکدے آں ۔ زبان دا علم حساب یا ٹیکنیکل سائنس توں بہت ای مختلف اے ۔ ایس لئی سائنسی ٹیکنیک نال یا ٹیکنیکی منطق نال سوچنا غلط اے کیوں جے ایہہ روایتاں دی امین وی تے ثقافت دا روپ وی ہوندی اے ۔

اک مکتبۂ فکر ایہہ سوچ رہیا اے جے کجھ اعراب ودھا کے پنجابی نوں صوتی طور تے واضح کر دتا جائے مثلاً ٹنڈا لفظ لکھن لئی اوہ ٹنڈا لکھ کے ایہہ سمجھدے نیں جے ہن گل واضح ہو گئی اے ۔ اک سوچ ایہہ وی اے جے آوازاں واضح کرن لئی جتھے درمیانی آواز لکھنی ہووے اوتھے پانی یا پانڑیں لکھن دی بجائے پاݨی لکھیا جائے تے پڑھن لگیاں ن تے ڑ دی درمیانی آواز پڑھی جائے ۔ اک مکتبۂ فکر دا خیال ایہہ وی اے جے ڈھڈھ لکھن لئی ڈھڈھ لکھ دتا جائے تاں جے ایس نوں پڑھن لگیاں آواز وچ ھ تے ڈ نوں اس انداز وچ پڑھیا جائے جیویں اسی بولنے آں ۔

میں ایناں ساریاں گلاں تے بہت غور کیتا اے ۔ ہو سکدا اے جے میرے نال کئی دوستاں نوں اختلاف وی ہووے ۔ پر جے اسی عربی فارسی دوہاں زباناں نوں جس تُوں اُردو رسم الخط دی بنیاد ہے اتے پشتو سندھی وغیرہ رسم الخط دی فہرست وچ آوندیاں نیں ۔ جیہڑیاں ساڈے فارسی تے عربی نال ثقافتی رشتیاں دی توثیق کر دیاں نیں ۔ اج اسی گرنتھ نال رشتہ نہ جذباتی طور تے جوڑ سکدے آں تے ناں ای سوچ دے امتیاز نال ساڈا رسم الخط

عربی یا فارسی ای رہوے گا پر چونکہ ہن فارسی رسم الخط اپنایا جا چکیا اے تے اس طرح ساڈا رشتہ ساڈے سوچے بناں ای اپنے حقیقی سرچشمے دل اے ساہنوں ایس دا رخ موڑن دی کوئی لوڑ نئیں تے ناں ای ساہنوں ایہہ سوچنا چاہیدا اے ساڈا رسم الخط اوہی ہونا چاہیدا اے جیہڑا ساڈے ثقافتی ورثے دا حصہ اے ایہہ گل کسی جذباتیت دی بنیاد تے یا تعصب والی گل نئیں۔ بالکل ایہہ حقیقت اے تے عملی ضرورت۔ ساہنوں اک ایہو جیہے رسم الخط دے مگر ایس لئی وی نہیں چلنا چاہیدا کیوں جے اساں اردو وچ جیویں عربی تے فارسی دے نگ بڑے نیں، رسم الخط بدلن نال اینہاں لفظاں دی جیہڑے عربی، فارسی دلوں ساڈے کول لویں معنی دین آئے نئیں۔ اینہاں دی ہیت بدل جان دا خطرہ اے۔ جیہڑی کجھ حد تک انج وی بدلدی اے پر تاریخی عمل نال۔ پر چنگے بھلے مسلمان لفظ نوں کرپان تے کھپاتے لیس نال اسیں سبحان دا تصور وی نئیں کر سکدے۔

دوجی گل ایہہ وے جیہڑے مختلف دانشور سوچ رہے نیں اوہ اعراب دے ذریعے زبان نوں واضح کرنا اے۔ جیویں میں اردو دے حوالے نال گل کیتی اے۔ اردو دی اعراب توں خالی ہوندی جا رہی اے۔ جدوں انگریزی ٹائپ دے ہتھے چڑھی سی تے جڑویں لفظ ختم ہوندے گئے تے لکھن دی زبان ہور تے چھاپے خانے دی زبان ہور ہو گئی۔ لکھن دی زبان توں زبراں زیراں اڈ گئیاں تے چھپن دی زبان توں وی جی دی نب والی تحریر ختم ہوندی گئی تے انگریزی زبان دے لفظ سدھ بدھ ہو گئے۔ صرف ڈکشنری وچ زبراں زیراں لفظاں دے ہجے وسن والے لفظ توں لعد بریکٹ وچ آ گئیاں نیں۔ اردو

نال وی ایہو حال ہو یا اے۔ ٹائپ وچ اُردو دا رسم الخط فارسی توں ہٹ
کے عربی نما ہو گیا اے۔ تے زبراں زیراں ہور وی گھٹ گئیاں نیں۔ اج پنجابی
دے اعراب وی ایسے طراں گھٹدے جا رہے نیں تے جیہڑے لوک اج اعراب
ودھاون دی سوچ رہے نیں۔ اینہاں نوں ایہہ ذہن وچ رکھنا چاہیدا اے
جے تاریخ پچھے ول نئیں ٹُردی۔ اج سانوں اج دے ویلے نال ٹُرنا پوے گا
جے اگلے اعراب اُڈ گئے نیں تے نویں اعراب وی نال کیویں کھلو سکن گے
ایہہ تے پہلے فرمے توں ای کرہ جان گے۔ ایہہ گل تے ہوئی اعراب تے اُتے
تھلے لفظ لان دی۔ ایس گل تے لوکی ایہہ آکھدے نیں جے کجھ ناں کجھ تے ہونا
چاہیدا اے۔ ہن ویکھنا ایہہ وے جے پنجابی زبان دا مسئلہ املا کیوں پیدا
ہوندا اے تے آیا اے دے حل دی ضرورت ہے وی نئیں۔ املا دے مسئلے
وچ تاریخی عمل نوں میں تسلیم کرنا واں پر تاریخی عمل وی اک نکرے تے سوچ دا
نتیجہ ہوندا اے۔ اک گل پہلی تے ایہہ وے جے اُردو وچ کئی ایسے حرف
نیں جیہڑے پنجابی وچ انج بولے نئیں جاندے مثلاً طوطا۔ ط نال نئیں ت
نال بولیا جاندا اے۔ ایس طراں طوطا توتا کر کے لکھ دین وچ کیہڑی حرج
اے ایسے طراں ع دا حرف کدھرے نئیں بولیا جاندا۔ ث دا حرف نئیں
بولیا جاندا۔ ض ق وی نئیں بولے جاندے۔ ایہہ حرف متروک کر دتے
جان تے میری رائے وچ کوئی حرج نہیں۔ ایس طراں زبان سادہ ہو جائے گی۔
ایہو گل عربی وچ وی اے۔ پ عربی وچ کوئی نئیں۔ حروف تہجی عربی دے ہور
نیں، فارسی دے ہور، اردو دے ہور۔ پنجابی وچ ضرورت دے مطابق

حروف تہجی گھٹا ودھا لین وچ کوئی حرج نئیں تے کجھ نویں لفظ ودھا دتے جان جیہڑے ساڈیاں صوتی ضرورتاں پوریاں کر سکن۔ میں اپنی گل واضح کرن لئی پشتو زبان وچوں مثالاں دیواں گا۔ مثلاً پشاور دا لفظ اے۔ پشاور نوں پشاور وی پڑھیا جاندا اے۔ پخاور وی پڑھیا جاندا اے تے ش تے خ دی درمیان آواز وچ وی پڑھیا جاندا اے پر لکھن لگیاں "پښاور" لکھیا جاندا اے ایسے طراں کے دا لفظ "کښې" لکھیا جاندا اے۔ سوک دا لفظ "څوک" لکھیا جاندا اے۔ ایسے طراں گ نوں ګ۔ ٹ نوں ټ۔ ڑ نوں ړ، ڈ نوں ډ لکھیا جاندا اے۔ ایہہ مثالاں دین دا مقصد پشتو رسم الخط نوں ہوبہو اپنانا نئیں بلکہ ایہہ ساڈے لئی اک رہبر دی حیثیت ضرور اے۔ لفظ نویں ایسے طراں بنائے جا سکدے نیں۔ جیہڑے ساڈی، زبان وچ املا دی جیہڑی کمی محسوس کیتی جا رہی اے۔ اس نوں دور کر سکن۔ ایہہ اک طویل تے تحقیق طلب عمل اے۔ جس بارے میں کسے ویلے تفصیلاً صرف زبان دی املا بارے کجھ لکھن دی کوشش کراں گا پر ایہہ اک راستہ ساڈے کول رہ جاندا اے۔ جیہڑا ساڈے زبان دی املا دے مسئلے نوں حل کرن لئی اِک ذریعہ بن سکے گا۔ اس طراں اسی نہ اُردو توں جدا ہو کے رڑاں گے تے نہ ای پشتو یا سندھی نال ساڈی املا دے مختلف ہون دا مسئلہ ہووے گا۔ ایہہ اکو تھل دیاں پتیاں نظر اون گئیاں تے اک گلدستے دے پھل۔ ایہہ میں سوچ وی نئیں سکدا تے میری طراں کوئی وی پاکستانی جے اسی اپنا سیر صرف رسم الخط دی وجہ توں ہندوستانی پنجاب نال جوڑئیے۔ جیہڑی پنجابی ساڈی پنجابی توں مختلف اے جتھوں دی سوچ تے

ثقافت ساڈے توں مختلف اے

اسی جے ایہہ آکھیئے تے بہت غلط سوچ ہووے گی جے سوچ تے بندے دی اپنی ہوندی اے گورمکھی رسم الخط ساڈے کولوں سوچ تے نئیں کھو لینی پر ایہہ ساڈی غلطی ہووے گی۔ زباناں دے رسم الخط زباناں دے نظر آون والے اوہ چہرے ہوندے نیں جیہڑے تہذیب ثقافت سوچ سب نوں متاثر کر دے نیں۔ ایہہ رسم الخط دی یگانگت ساڈے وکھرے تشخص دی نفی ای نئیں۔ ساڈے پاکستانی پنجابی ہون دی نفی ہووے گی۔ اس نظریئے دی نفی جس لئی اساں اپنیاں جاناں دی پرواہ نئیں سی کیتی اساں اپنے مال دولت نوں چھڈ دتا۔ ظلم وستم دا نشانہ بنے پر اساں ایہہ حد قائم کیتی جیہڑی نظریئے تے سوچ دی اوہ حد سی جس نے پنجاب وچ وسن والیاں مسلماناں نوں ہور قوم گنیا تے مشرقی پنجاب دیاں وسنیکاں نوں ہور۔ ایہہ دو سوچاں دی حد اے تے سوچاں دا اظہار زبان ہوندی اے تے زبان جدوں مجسم ہوندی اے تے کاغذ تے اوہ رسم الخط دی صورت وچ سامنے آوندی اے۔ ایس ثقافتی تے سوچ دے چہرے نوں سکھاں والی پگ بنوا دیئے تے ایس زبان نوں کرپان تے کچھا پوا کے اسی ایہہ سمجھیئے جے کوئی گل نئیں اندروں تے مسلمان ای اے میرے خیال وچ کوئی وی پاک پنجاب دا رہن والا ایہہ تصور نئیں کر سکدا جے کسے ہندو یا سکھ دا حلیہ بنا کے رکھے جے ظاہر دا کیہ ہوندا اے اندروں تے میں مسلمان ای آں۔ ایہہ اپنے آپ نوں دھوکا دینا تے نفسیاتی مریض ثابت کرنا اے۔ بہر حال ایس ثقافتی تے تہذیبی ورثے دا مالک اپنی زبان نال ایہہ دھرو نئیں کر سکدا۔

# ثقافتی ترجمہ تے پاک پنجابی وچ اس دی ضرورت

اس توں پہلاں جے میں پاک پنجابی دے حوالے نال گل کراں میں ایہہ گل کرنا ضروری سمجھناداں جے جدوں کسے زبان وچ کوئی لفظ لکھیا جاندا اے اوہ اگر اک سچائی تے حقیقت دے اظہار دا ذریعہ بندا اے تے ملکی حداں پار کرکے دنیا لئی چانن دا پیغام بن جاندا اے۔ میں ٹیکنیکل علوم دیاں کتاباں یا حساب یا سائنس دے علم، دیاں کتاباں دی گل نئیں کراں گا جے وہیل لبھیا تے حیاتی دے کسے موڑ تے اوہ گل اک وکھرے مضمون دی صورت وچ شاید میں لیا سکاں پر ایہہ گل بات ادبی ترجمیاں دے متعلق اے۔ صدیاں توں اک زبان دا ادب تے سوچ دوجیاں زباناں وچ ترجمیاں راہیں اوندی رہی اے۔ ترجمے کسے دی ادب وچ نویاں راہواں تے نویاں سوچاں دی دولت وچ اضافہ کردے کیوں جے چنگی گل جدھروں دی لبھے اُس نوں قوماں اپنی سوچ دا حصہ بناوندیاں آئیاں نیں۔

ترجمیاں دے سلسلے وچ مختلف زباناں وچ کئی تجربے ہوندے رہے نیں تے لوکاں نیں ایس بارے جیہڑیاں کوششاں کیتیاں نیں اس نال زباناں

وانہ سمجھیا جانا کافی حد تک سوچاں تے سچائیاں تیکن اپڑن لئی کدی رکاوٹ یا دیوار نئیں بنیا۔ پر ادبی تحریراں کسے دی علمی یا تحقیقی کتاب توں مختلف ہوندیاں نیں کیوں جے ایناں وچ اک خاص پس منظر یا تہذیبی پس منظر وچ تخلیقی قوتاں نوں بروئے کار لیا کے ایہہ تخلیقات ہوندے وچ آندیاں نیں تے فنکار دیاں ہتھاں وچ لفظ جدوں آندے نیں تے اوہ کمہاراں ہتھ چیکنی مٹی وانگوں ہوندے نیں جنہاں دی شکل دا تعین فنکار دے ہتھ تے اس دا قلم کردا اے جس نال اک اک لفظ تاریخ دا سنگِ میل بندا اے تے اک اک سطر حیات دے کئی پرت کھولدی اے۔ اوسے زبان وچ سمجھن لگیاں ہر لفظ دے پرت کھول کے ویکھن لئی اس زبان دا جاننا ضروری ہو جاندا اے۔ اس باہجوں اوہناں لفظاں وچ چھپی ہوئی خوشبو عام ذہناں نوں کئی صورتاں وچ اوہ لذت نئیں دیندی۔ اک گل ہور اے جے ادبی تخلیق دی RECEPTION یا سمجھی دی صلاحیت ہر بندے لئی ہور ویں ہندی اے۔ ہر بندے لئی اوہ ادب پارہ اس دے اپنے ثقافتی تہذیبی تے معاشرتی پس منظر وچ اک خاص معنی رکھدا اے۔ شاعری ہووے افسانہ ہووے ناول ہووے یا کوئی ہور۔ تخلیقی ادب پارہ اصل دا سواد ہور ای ہوندا اے اردو وچ منٹو نوں پڑھئے تے اوہ نوعمراں نوں ہور سواد دیندا اے۔ پر پختہ ذہن نال پڑھن لگیاں اوہ کجھ ہور ای سمجھ آوندا اے۔ شیکسپیئر نوں جدوں میں پڑھیا اے تے ہور دیں لگا۔ پر زندگی دے کجھ تجربے میری حیاتی دا حصہ بنے تے ایناں تجربیاں نوں اپنی ذات دا حصہ بنا کے جدوں پڑھیا شیکسپیئر

بالکل ہور سی اِک بادشاہ دیاں تن دھیاں توں ایہہ پُچھن والی گل جے اوہ
اوہناں نوں کیہو جیا پیار کر دیاں نیں تے انہاں دے جواب اک عام جیہی کہانی
اے تے شروع وچ کہانی نظر اوندی اسے پر تجربیاں وچ گزر کے جد دل
پڑھیئے تے اوتھیلو دی TRAGEDY کئی پرتاں وچ انسانی نفسیات دے فلسفے
کھولدی دکھائی دیندی اے ۔ علامہ اقبال نوں میں نکیاں ہوندیاں پڑھیا تے ہور
سی جیتھے میرے ذہن وچ اوہ "لب پہ آتی ہے دعا بن کے تمنا میری" جیہیاں
نظماں لکھن والا شاعر جیہڑا جگنو تے چڑی دی کہانی لکھدا نظر اوندا اے۔
میٹرک وچ مینوں ہور داں جیہا نظر آیا تے ڈاہڈا اوکھا لگیا فیر اوہی اقبال میں
پڑھیا تے کجھ وسدا نظر آیا ۔ اج مینوں میرے کولوں کجھ توقعات رکھدا تے
مینوں اک پیغام دیندا نظر اوندا اے ۔ مینوں عرفان تے حق دیاں گلاں دی سہار:
کراندا اے ۔ پر اک گل ہور دی اسے جے لفظ اوہی نیں دسویں جماعت وچ
مینوں اوکھیاں لفظاں دے معنی اینج نئیں سن اوندے پر ڈکشنریاں نال سمجھ آ
جاندی سی ۔ مردِ مومن یا مردِ قلندر رکھ کے اس ویلے تے علامہ مینوں ایہہ سمجھا
سکدا سی جے علامہ نیں کسے نیک آدمی دا ذکر کیتا اے ۔ اس دا خصوصیات وچ
سمجھ اوندا سی تھوڑی بہت تاریخ پڑھن نال مسلماناں دی پہلی عظمت تے
علامہ اقبال دی مخاطب قوم دی زبوں حالی دی گل وی پلے پیندی سی ۔ ایس دا
مطلب ایہہ ہویا جے لفظاں دیاں پرتاں میرے لئی نئیں سن کھلیاں لفظ مینوں
دسدے تے سن تے انہاں دیاں کجھ کجھ چھاں وی ہو گئی سی پر لفظ میرے نال
کجھ کھل کے گلاں نئیں سن کر دے تے اینج لگدا سی جیویں اوہ کجھ دسناں تے

چاہوندے نیں پر انج جاپدا اسی جیویں ایہہ آکھ رہے ہون جے مُنڈیا سوکھی سوکھی گل سمجھ لے اگے توں کیہ سمجھیں گا ایہو انہاں لفظاں دی برتری سی ہیں انج محسوس کرواجیویں اوہ لفظ مینوں بزرگاں وانگوں وڈیاں دیاں گلاں وچ ٹنگ اڑان تے مینوں جھڑک دیندے ہون ۔ پر میں وی ضدی بال وانگوں انہاں نال کدی ضد کرکہ واتے کدی انہاں دیاں منتاں ۔ اس لفظ دے بارے اس جیاں سنگیاں کولوں پچھدا رہندا تے ہن تھوڑے تھوڑے میرے جانوں بن گئے نیں تے کدی کدی کوئی دل دی گل وی مینوں دس دیندے نیں ۔جنہاں لفظاں دے ناز فنکاروں اُٹھائے ہون اوہ عام بندے نال گلاں نئیں کرکہ دے انہاں دی انا تے مزاج اپنا ہوندا اے تے انہاں نال واقفیت کڈھن لئی اِک عمر لوڑ اے پر جے کسے ہور نوں اس بارے تے اس دیاں گلاں بارے وسنا ہووے اوہ وی اوہو جیہا لفظ الیک کے جس توں دوجا پہلے لفظ نوں سہہان سکے تے اس نوں اک فنکار دے گھڑے ہوئے اکھر وانگوں پچھان لوے ایہہ اس توں وی اوکھا کم اے ۔

میں اک کہانی دے حوالے نال گل کراں تے گل سوکھی سمجھ آجائے گی ۔

کجھ انہیاں نوں ایہہ دسیا گیا جے ہاتھی کیہو جیہا ہوندا اے انہاں پکا لیا تے اک دن اوہ جا رہے سن ۔اِک بندے انہاں نوں آکھیا جے ہاتھی انہاں دے سامنے کھلوتا اے ۔ایناں اس نوں پھڑ لیا پر ہر کوئی آکھن لگا جے یا ایہہ ہاتھی نئیں جے ایہہ ہاتھی اے تے جس پہلے بندے دسیا سی اوہ غلط آکھدا سی جس سنڈھ پھڑی اس نوں ہاتھی دا تصور اک موٹے رسے وانگوں

لگیا جس پیراں نوں ہتھ پایا اس نوں کھمبے ورگا سمجھیا۔ جس کناں نوں ہتھ پایا اس نوں وڈے وڈے پکھیاں ورگا ہاتھی جاپیا ایہہ تے ایہہ مجسّم شے بارے نظر نہ آون یا تصور نہ ہون نال بھلیکے پین دی گل اے۔ لفظ تے ایناں توں زیادہ اوکھے ہوندے نیں۔ خاص طور تے جدوں کوئی تخلیق کار انہاں نوں اک خاص سوچ دے اظہار دا ذریعہ بناندا اے ایس لئی تخلیقی ادب دیاں پرتاں نوں ہر آدمی اپنی RECEPTION دے مطابق سمجھ سکدا اے تے عام آدمی اس فن بارے دیاں ساریاں پرتاں ویکھ ای نئیں سکدا۔ فیر دوجی زبان دے اپنے پس منظر وچ اس دوجی زبان نوں انہاں معنیاں تے تاریخی تے ثقافتی پس منظر وچ سمجھاونا اصل گل اکھن توں وی اوکھا کم اے۔

ایہہ گل آکھن دا مطلب ایہہ وے جے اک زبان دے لفظ اک خاص ماحول وچ صدیاں دے تجربیاں نوں اپنے اندر سمون توں بعد سدھے پدھرے نئیں رہندے بلکہ ایناں نوں ہر دور دے ثقافتی تے تہذیبی اثرات اپنے خاص حوالیاں نال اک مزاج دیندے نیں اک سوچ دیندے نیں اک خاص موسیقیت تے حسن دیندے نیں جے دوجی زبان وچ ترجمہ کرنا ہووے تے اس دوجی زبان وچ کوئی لفظ ایناں ساریاں حالات و واقعات تے تاریخی تے ثقافتی پس منظر دا احاطہ نہ کرے تے اوہ اس کرسی تے نئیں سجایا جا سکدا۔ جیہڑی کرسی فنکار نیں۔ اس لفظ لئی بنائی ہووے ہن ایہہ دوجی اوہو جیہی کرسی بنان واسطے اصل فنکار نوں سمجھن حالات تے دوجی زبان وچ وی تخلیقی صلاحیتاں رکھن والا شخص ای ایہہ ترجمے دا کم کر سکدا اے۔ پر جے عام آدمی ایہہ کم

کرے تے اوہ ادبی مجرم وی اے تے اس ادب پارے دا قاتل وی۔ ہندے دا قتل تے اِک خاص طبقے نوں متاثر کرہدا اے۔ پر ادب پارے نوں ٹوٹے ٹکڑے کرن والا یا قتل کرن والا شخص تاریخ تے ثقافت دا مجرم وی ہندا اے تے سچائیاں دا وی۔ اس لحاظ نال مترجم دی ذمہ داری فنکار توں وی دونی ہوندی اے

کسے فن پارے دا ترجمہ کرن توں پہلے اس دے تخلیق کار دے ذہن تے ماحول نال اس دے تاریخی تے ثقافتی پس منظر نوں سمجھنا ضروری اے تے اس فن پارے نوں اپنی ذات دا حصہ بنا کے دوجی زبان دے تاریخی تے ثقافتی پس منظر وچ محسوس کر کے دوبارہ تخلیق کرنا ای صحیح ترجمہ بن سکدا اے تے اوہی قدر دے قابل اے نئیں تے اوہ فن پارے نوں قتل کر کے کفن لوان والی گل ہووے گی صرف لفظاں دا ترجمہ کرنا بالکل ای غلط اے۔ ایس طراں میری رائے وچ فن پارے نوں تباہ کرنا اے۔ اصل ترجمہ اوہی ہندا اے جس دا میں ذکر کیتا اے۔

اک زبان نوں بہتر بنان واسطے اس زبان دے ترجمے دوجیاں زباناں وچ تے دوجیاں زباناں دے ترجمے اس زبان وچ کرنے بہت ضروری نیں کیوں جے اس طرح زبان وچ نویاں سوچاں تے حقیقتاں اشکار ہون نال ثقافتی تے تہذیبی ترقی دے رستے کھل جاندے نیں تے اس دا نتیجہ ایہہ ہوندا اے جے زبان ترقی کر دی اے۔ پر اس کم وچ پنجابی نال بدقسمتی ایہہ وے جے پنجابی وچ ترجمے جیہڑے عام طور تے کیتے جاندے نیں اوہناں وچ احتیاط نئیں ورتی جاندی ایہہ ترجمے کجھ اوپرے اوپرے تے کئی واری مضحکہ خیز وی لگدے

نیں جس دی وجہ ایہہ ہوندی اے جے ثقافتی پس منظر نوں سوچے بنا کیتے جاندے نیں۔ اصل ضرورت ایہہ وے جے ادب پاریاں دے تراجم کرن لئی صرف اوہی لوک قلم چکن جنہاں نوں اک تے دوناں زباناں تے عبور ہووے تے انسان وچ تخلیقی مراحل وچ ایسے طراں گذر جانے دی اہلیت ہووے جس طراں تخلیق کار وچ پائی جاوے۔ پنجابی وچ جیہڑے ترجمے ہوئے نیں ایہناں وچ کجھ چنگے وی نیں تے کجھ بھیڑے وی۔ اچھے ترجمیاں تے بھیڑے ترجمیاں دا حوالہ دینا ضروری اے جے گل ہور واضح ہو جاوے۔

میں ناقص ترجمیاں وچ صوفی تبسم مرحوم دے اک ترجمے دا حوالہ ضرور دیاں گا جیہڑا اینہاں نیں غالب دی اک مشہور غزل دا کیتا اے جیہڑا غلام علی دی آواز وچ گایا گیا اے۔ ایہہ وکھری گل اے جے غلام علی، دی اواز وچ اوہ عوام وچ مقبول ہویا اے۔ پر پنجابی روایت وچ رکھ کے اس نوں اصل نال جدوں تقابل کیتا جائے تے خاصا بھدا تے غیر متاثر کن ترجمہ نظر اوندا اے۔ غالب جے ایہہ غزل پنجابی وچ لکھدا تے اوہ ایہو جیہی ہوندی تے اج اس دا ناں لین آلا کوئی نہ ہوندا اینج جاپدا اے جیویں لفظاں نوں پنجابی دا روپ جدوں دِتا گیا اے تے لفظاں نال خاصی زبردستی کیتی گئی اے تے ایہہ اُردو دے لفظ جدوں پنجابی وچ بولن دی کوشش کردے نیں تے رُٹھے رُٹھے دسدے نیں۔ بولی توں انجان نظر آوندے نیں تے جیہڑے لفظ نویں روپ وچ آون توں انکار کر گئے نیں۔ ایہناں نوں فارسی یا اُردو وچ اینج ای رہن دِتا گیا اے جنہاں دا اج دی زبان نال ثقافتی رشتہ ای نئیں۔ صوفی تبسم میرے لئے محترم نیں

اتنا اشارہ ای کافی اے جدوں پڑھن والے میری اس گل تے غور کرن گے تے اس ترجمے نوں ترجمے دی حد تک ناقص کوشش آکھن گے۔ اس وچ غالب دے تصورات نوں مجروح ای نئیں کیتا گیا۔ غالب دا تصور ای مدھم تے وگڑیا ہویا قاری دے سامنے آوندا اے۔ ایہہ غلطی غالب دی نئیں ترجمہ کرن والے دی اے جس توں ایہہ وڈی ذمہ داری نبھ نئیں سکی۔

میں دوجی مثال احمد فراز دی اک غزل دے ترجمے دی دیاں گا۔ جیہڑی سورج لکھی دی پہلی کتاب جنوری ۱۹۷۷ء وچ چھپیا اے تے اج ای میں پڑھیا اے اوہ اوس دی مشہور غزل دا اے تے جیہڑا ماجد صدیقی ہوراں کیتا اے۔ اس وچ کجھ شعر تے ثقافتی حوالے نال اچھا ترجمہ نیں مثلاً مطلع ٹھیک ٹھاک۔

اتیک وچھڑے اسیں تے شاید ملئے وچ خواباں دے
جنج سکے پھل روپ گنوا کے دسن وچ کتاباں دے

پر دوجا شعر پنجابی وچ بہت اوپرا لگدا اے جیہڑا انج کر کے ترجمہ کیتا گیا اے

جگ دے دکھ دی سجناں دے دکھ وچ شامل کر لیئے
نشہ دودھا اے جے ملن شراباں وچ شراباں دے

ایہہ شعر ساڈے ثقافتی حوالے نال سمجھ نئیں اوندا۔ پہلی سطر دا متن تے سوکھا سمجھ وچ آجاندا اے پر دوجی سطر دی تے لکھنوی وچ اردو دے حوالے دوجی سطر سمجھ اوندی جتھوں دے پس منظر وچ شراباں نوں رلا کے نشے دا تصور دسیاری اردو تے لکھنو دے شرابی ماحول دے حوالے نال سمجھ آجاندا اے پر پنجابی وچ کاک ٹیل دی روایت نئیں۔ پنجاب دے وسنیک لوں ایہہ تصور کر کے

وسن جے شراب وچ شراب رلا کے نشہ ودھن دی گل دا اداک کر لو نے گاتے
ایہہ حوالہ دین نال ایہہ سمجھ جائے گا جے ایداں ای دکھاں وچ
دکھ ودھدے نیں غیر منطقی تے غلط اے ۔ ہن ایہو جیہی نہ تے سوچ دی پنجابی وچ
گنجائش اے تے نہ ضرورت ایس ترجمے لئی بہتر ایہہ سی جے دکھاں نال دکھ رلان والی
گل نوں کسے اپنے پنجاب دے ثقافتی حوالے نال کھولن دی کوشش کیتی جاندی
فیر کوئی گل بن سکدی ۔ ایس ترجمے وچ ماجد صدیقی جیہا پڑھا لکھیا بندا دی
لفظاں نال گلاں کر کے اینہاں توں اصل گل نئیں پچھ سکیا جے پچھ سکیا اے تے
اس نوں تخلیقی عمل وچوں لنگھا کے ساڈے تیکن اپڑا نئیں سکیا ۔

میرے سامنے اس ویلے دو ہور ترجمے وی نیں جنہاں دا ذکر کرنا میں ضروری
سمجھناواں اک اے تے بشیر منذر دا چینی زبان توں ترجمہ "طوطا" اے جیہڑا سانجھاں
دے مئی ۱۹۷۶ء دی ووجی لڑی دے صفحہ نمبر ۱۳ تے چھپیا اے ۔ ایہہ لکھ دینا
ضروری اے تاں جے میری گل دی وضاحت ہو سکے ۔ اصل تے میں نئیں پڑھیا
ہر ترجمہ دسدا اے جے شاعر نیں ایہہ ترجمہ اصل نوں اپنی ذات دا حصہ بنا کے
تخلیق کیتا اے ۔

"طوطا"

ملک انام تھیں تحفے دے وچ
طوطا آیا
طوطا مٹھڑی بولی بولے
آدمیاں والی

لوکاں اوہدے نال جو کیتی
چنگی کیتی
اوہو جیہڑی داناں دے نال
ہوندی آئی
آدمیاں نیں پھڑ کے اوہنوں
پنجرے پایا
لے ہن بول
لے ہن بول

---

ایس نظم وچ پنجابی ثقافت تے لہجے دے اُتار چڑھا نال گل انج کر کے کھولی اے جے ترجمہ اصل گل لگدا اے۔ ایسے کتاب لڑی دے ایسے صفحے تے فخر زمان دا ترجمہ میل دی بتی چھپیا اے جیہڑا ساڈے کسے ثقافتی نال تعلق نئیں رکھدا سگوں ایس ترجمے نوں پڑھ کے انج جاپدا اے جیویں لفظاں نوں سمجھن بغیر ای کہ اوہ اکھدے کیہ نیں۔ لفظی ترجمہ کر کے گل مکر دن لاہی ہووے فخر زمان نیں ایہہ ترجمہ کرن لگیاں نہ اصل نظم دا ادراک کیتا اے تے نہ ای ایس نظم "میل دی بتی" نوں پنجابی وچ تخلیق کرن دے عمل وچوں لنگھن دی زحمت گوارا کیتی اے۔

منظوم ترجمے دی اک سوہنی مثال میرے سامنے اے اوہ نذر حسین بھٹی دا میر تقی میر کے بہتر نشتر" دیاں شعراں دا اے جیہڑا نذر حسین بھٹی" میر دے تکھے تیر" دے سرناویں ہیٹھ لکھیا اے۔ جنہاں وچوں کجھ دی پہلی تے دوجی لڑی وچ

چھپے نیں جس نوں پنجابی اکیڈمی سرگودھا نیں چھاپیا اے۔ کجھ مثالاں پیش کرناواں۔

اُردو :۔ کہا میں نے کتنا ہے گل کا ثبات
کلی نے یہ سن کر تبسم کیا !

ترجمہ :۔ کِنّی مُچّھل دی عمر اے پچھیا میں کنی دیر دا اہیدا کمال ہویا
کلی ہس پئی سن کے گل میری ہاسہ دیکھ کے حل سوال ہویا

اُردو :۔ یاد اس کی اتنی خوب نہیں میرؔ باز آ
نادان پھر وہ جی سے بھلایا نہ جائیگا

ترجمہ :۔ چھڈ دے کھہڑا یاد کسے دی ایڈی دی نئیں چنگی میرؔ
کملیا میرؔ نہ نکسی تیتھوں جے کر دلاں نے پالیا رسیر

اُردو :۔ ٹک میرؔ جگر سوختہ کی جلد خبر لے
کیا یار بھروسہ ہے چراغِ سحری کا

ترجمہ :۔ چھیتی ذرا لوو وکھی میرؔ دی سنواہ
دھمی دیاں دلویاں داہندا نئیں وساہ

---

نذر حسین بھٹی دے ایہہ ترجمے پڑھ کے ایہہ احساس ہوندا اے جے میر تقی میر جس جذباتی واردات وچوں گزریا اے۔ نذر حسین بھٹی نیں پاک پنجاب دے ثقافتی پس منظر وچ اس نوں سمجھیا فیر اس دا اِدراک کر کے تے پنجابی وچ اس نوں تخلیق کیتا اے۔ ایہو اسی ثقافتی ترجمہ اے جس دی ضرورت اے۔

اپنے ترجمیاں وچوں میں اپنی کتاب ہینی دا ڈنگیا وچوں موسیٰ جلیل دی اک

نظم دے ترجمے" اپنے پیار دے ناں" تے تریڑاں وچوں شیکسپیئر دے ڈرامے AS YOU LIKE IT وچوں اک گیت دے ترجمے "ساوے رکھاں دیاں چھاواں تلے" دیاں مثالاں پیش کراں گا۔ میری کوشش اینہاں نوں ثقافتی ترجمے دی صورت وچ پیش کرن دی سی میں کسی حد تک کامیاب رہیا واں، اس دا فیصلہ میں آپ نئیں دے سکدا ایہہ پڑھن والیاں دا کم اے۔

ثقافتی ترجمہ جدوں شاعری وچ کیتا جاندا اے اس دیاں مثالاں تے میں پیش کیتیاں نیں پر ڈرامے تے افسانے وچ ایہہ کجھ ہور دا ں جیہا ہووے گا جدوں اینہاں صنفاں وچ ترجمے کیتے جاندے نیں اوہ اتنے اوپرے ہوندے نیں جے نہ تے ماحول عام قاری نوں سمجھ آوندا اے سگوں اک عجیب قسم دی کھچڑی پک جاندی اے۔ بہتر ترجمے دی صورت اوہی ہووے گی جیہڑی اس ڈرامے دے کرداراں تے ماحول نوں ترجمہ کیتی جان والی زبان دے ثقافتی تے تہذیبی پس منظر وچ ترجمہ کیتا جاوے۔ مثلاً میں اگر ایہہ سوچاں جے شیکسپیئر دے ڈرامے ہملٹ دا ترجمہ کرنا اے تے میں نوں اپنے ثقافتی پس منظر وچ اوہ ڈرامہ ایٔنج جاپدا اے جیویں اس دی کہانی وچ ڈنمارک دا شہزادہ ہملٹ نئیں بلکہ پنجاب دا کوئی کردار ہیرو اے۔ میرے سامنے اوہ اک نمبردار دا پتر بن کے آوندا اے تے اس دا چاچا اس دے پیو نوں زہر دے کے نمبرداری تے زمیناں کھو لیندا اے تے مڑ چاچی نال ویاہ وی کر لیندا اے تے نمبردار دا اوہ پتر اک حساس بندا اے اوہ دنیا تے عورت توں متنفر ہو کے اک خانقاہ تے جا بہندا اے تے اوتھے نشہ پانی کردا اے تے بھنگ چرس دا رسیا ہو جاندا اے ایسے نشے دے عالم وچ اس نوں اپنے پیو دی روح نظر آوندی اے۔ تے

اس توں بعد اس تے TO BE OR NOT TO BE دا اِدراک ہوندا اے۔ شہنشاہ دے دربار وا ڈرامہ میںنوں تپلیاں دے کھیڈ دی صورت وچ نظر آوندا اے تے ایسے ماحول دے حوالے نال پنجاب دے ثقافتی پس منظر وچ ہملٹ دا کردار کھل کے سامنے آجاندا اے تے ہملٹ ایتھوں دے پس منظر وچ ایتھوں دا وسنیک نظر آوندا اے تے لبے گیرویں رنگ دا چولا پا کے گلے وچ منکے لٹکا کے ہو حق دا نعرہ لاندا اے تے اوفیلیا جیہی کڑی دا کردار ایتھے دی اک جیٹی دا کردار بن کے سامنے اوندا اے تے اد:
مُنڈا اس نوں ملنگنی بنن نوں اکھدا اے ایس طراں شیکسپیئر دے ڈرامے دا ایہو جیہا ثقافتی ترجمہ جدوں ساڈے سامنے آوے تے اسی اس نوں اپنے تشخص دے حوالے نال سمجھ سکاں گے تے شیکسپیئر دی کہانی دی بنتر وی قائم رہوے گی تے کرداراں دا نفسیاتی تشخص لوئیں تشخص راہیں سمجھ آجاوے گا۔ پر سورج ویاں بھتواں سمیت اوہ ساڈی پنجابی دا حصہ بنے گا۔ ہملٹ بارے ایہہ اک وجدانی سوچ اے ہو سکدا اے جدوں ہملٹ دا ثقافتی ترجمہ سامنے آوے اوہ اس توں بہتر ہووے پر ایہہ سب کجھ لکھنا ثقافتی ترجمے داہیں اینہاں سوچاں دی منتقلی دوجی زبان وچ کرن بارے اک سوچ اے۔

ایہو سوچ ناولاں تے افسانیاں دے ترجمے کرن لگیاں وی سود مند ہو سکدی اے۔ اج دے دور وچ پاک پنجابی نوں ترجمیاں دی لوڑ پہلاں توں بعد زیادہ اے تے ایس دے نال نال ایہہ وی لوڑا ے جے پنجابی دے ترجمے دوجیاں زباناں وچ ہون تاں جے باہر والے ایہہ نہ آکھ سکن جے پاک پنجابی وچ لوئیں سوچ دی کمی اے۔ جے اینہاں ترجمیاں وچ ثقافتی تے

تہذیبی اثرات دا ترجمہ وی نال ای نال ملحوظ رکھیا جاوے تے باہر دلے ساڈے ادب نوں بہتر طور تے سمجھ کے اس دی عظمت دا اعتراف کرن گے۔ ایس وقت دے ترجمے وی اگرچہ کافی حد تک اپنے ادب نوں دنیا دیاں نظراں وچ اُچا رکھن دا سبب نیں پر بہتری ہر نوع پسند کیتی جاوے گی۔ اہل دانش نوں ایہہ جیہے تجربے کرن وچ اک دوجے توں پہل کرن دی کوشش کرنی چاہیدی اے پر احتیاط نال کیوں جے ادبی تخلیقات بہت نازک ہوندیاں نیں۔

---

# پاک پنجابی تے شاعری

ہیں پنجابی شاعری دی تاریخ ہیر ولن دا کم مورخ تے محقق تے چھڈنا واں
جے اوہ پنجاں دریاواں دی ایس سرزمین دے گیت کیہڑے کیہڑے دوراں وچ
کس کس رنگ وچ الاپدی رہی تے ایس نیں پاک پنجابی یا مسلماناں دی پنجابی وانگ
اکٹھیاں رہن دی باوجود وکھرا کیویں کر دتا ۔ ایہہ ڈھولیاں دوہڑیاں تے لوک
قصیاں کہانیاں نوں سر دیندی ہوئی اج دیاں مشیناں دی کھٹ کھٹ نال کیویں
بولن لگ پئی ۔ ایہہ اک تاریخی تے ثقافتی عمل اے ۔ اک ویلا اوہ سی جدوں قبیلیاں
دیاں لڑائیاں ٹھنڈیاں ہون لگدیاں سن تے ڈھولے گاون والے قبل اسلام دے
دور دے عرب شاعراں وانگوں پنجاب دے شیراں نوں ڈھولے گا گا کے خاندانی عظمت
دے تاریخی حوالے دے دے کے اینہاں نوں عزت ودا کے اک دوجے دے بکّی
لوا دیندے سن ایہہ صنف اج وی موجود اے ۔ اینہاں ڈھولیاں دے نال
نال سہ حرفیاں، بارہ ماہ، دوہڑے تے ٹپے بولیاں دیاں صنفاں وچ شاعری ہوندی
رہی ۔ ایہہ اک دکھری کہانی اے جیہڑے دور وچ کس صنف نوں پسند کیتا گیا پر
لوک ادب دی سطح نوں ادب اس ویلے اُچیاں تے سچا ہو کے سامنے آیا جدوں برصغیر
دیاں ولیاں تے درویشاں نیں اسلام دے پرچار لئی ادب تخلیق کیتا تے صوفیاں

کرام اپنے جذبات دے اظہار دا ذریعہ شاعری نوں بنایا تے اپنی سوچ نوں جس دا منبع اسلام سی لوکاں تیکن شاعری راہیں اپڑان دل خیال کیتا۔ پنجابی شاعری دا عروج اسے وجدانی ادب دا مرہونِ منت اے۔ پیر وارث شاہ، بلھے شاہ، شاہ حسین، سلطان باہو، میاں محمد بخش، پیر ہاشم شاہ، بابا فرید تے دوجے شاعر اصل وچ اسلام دے مبلغ سن۔ ایہناں نیں عشقِ رسولؐ اتے سرورِ وحدانیت جیسے پاکیزہ جذبیاں وچ سرشار ہو کے وجدانی کیفیات وچ شعر آکھے۔ ایہہ اک شاعری دا مختلف رنگ سی تے اِک گل کھل کے سامنے اوندی اے جے دوجیاں زباناں دیاں شاعراں دا لگوں انہاں شراب تے شباب توں شاعری لئی تحریک حاصل نئیں کیتی۔ سگوں اوہ ایہناں پاک جذبیاں دا اظہار کرن لئی شاعری کردے سن جنہاں دا اوراک ایہناں نوں وجدانی کیفیات وچ ہوندا سی۔ اپنی ذات تے احساس جیہڑا خدائے برتر دی ذات دے حوالے نال سمجھ وچ اوندا اے۔ کدی مہر علی شاہ ایہہ آکھدا اے

کتھے مہر علی کتھے تیری ثنا
گستاخ اکھیں کتھے جا اڑیاں

شاہ حسین جدوں ذاتِ باری تے اپنی ذات دا حوالہ دیندا اے تے اک کافی وچ انج آکھدا اے سہ ربا میرے حال دا محرم توں

اندر توں باہر توں روں روں دے وچ توں
توں ہی تانا توں ہی بانا سبھ کجھ میرا توں
کہے حسین فقیر سائیں دا میں ناہیں سب توں

بندے تے خدا دے حوالے نال میاں محمد بخش سیف الملوک وچ انج حوالہ دیندا اے۔

مسجد ڈھا دے مندر ڈھا دے ڈھا دے جو کجھ ڈھیندا
اِک بندے دا دل نہ ڈھاویں رب دلاں وچ رہندا

دنیا دی فنا بارے میاں محمد بخشؒ دا صحیح طور تے آکھدا اے کہ

مان نہ کریئے روپ گھنے دا وارث کون حُسن دا
سدا نہ رہسن شاخاں ہریاں سدا نہ پھل چمن دا
سدا نہ لاٹ چراغاں والی سدا نہ سوز پتنگاں
سدا نہ ڈاراں نال قطاراں رہسن نہ کلنگاں
سدا نہئیں ہتھ مہندی رتڑے سدا نہ چھنکن ونگاں
سدا نہ چھوپے پا محمدؒ رل مل بہناں سنگاں

وارث شاہ دی گل نوں عشق مجازی دا چولا پوا کے حسنِ حقیقی تے عشقِ حقیقی دیاں منزلاں نوں طے اک راہیں تے عبارت تے یادِ الٰہی نال کردا اے تے ودیے پاسے شعراں راہیں اپنی قلبی وارداتاں دا اظہار کردا اے۔ بلھے شاہ دی شاعری دی زبان عرفانِ حقیقت دا روداں ودواں سمندر اے۔ سلطان باہوؒ دی ہو وحدت الوجود تے حقیقتِ انسان تے خالقِ کائنات دی پہچان دا راہ دسدی اے

ایہہ اوہ عظیم ہستیاں نیں جیہڑے مسلماناں دے مذہبی رہنما وی سن تے مکمل انسان وی۔ شاعری دے حوالے نال جدوں اسی ایہناں نوں دیکھنے آں تے دنیائے ادب توں وکھ تصور شعر سامنے اوندا اے انگریزی ادب وچ ملٹن ہوری دیوتاواں دے حوالے نال گل کردے نیں۔ ورڈز ورتھ وحدت الوجود دا تصور مشاہدہ فطرت توں سمجھدا اے کیٹس دی سچائی نوں حسن راہیں تلاش کر کے حسن

تے حقیقت نوں اوہدی رنگ وچ ویکھن دی کوشش کردا اے۔ اس توں بعد اج دے گواچے ہوئے دور وچ ٹی ایس ایلیٹ اوندا اے۔ اوہ عیسائیت دے حوالے نال گل کردا اے تے مذہب ول ٹُر آن دی دعوت دیندا اے۔ پر اوہ آپ وی اکھڑیا اکھڑیا اے تے اپنی ذات دی نفی کر کے وی کجھ نہیں سمجھ سکیا اردو شاعری وچ شاعر شراب تے شباب دے حوالے نال حیاتی دیاں رمزاں سمجھن دی کوشش کر دے رہے نیں۔ غالب ہووے یا جگر مراد آبادی یا اج داجوش ملیح آبادی ہووے یا عبدالحمید عدم شراب راہیں حقیقت لبھن وچ مصروف رہے نیں۔ سچ پچھدے او تے جیہڑا آپ گمراہ ہووے جس نوں آپ حقیقت دی راہ تے ٹرن دا ول نہ اوندا ہووے اوس نیں دوجیاں نوں سچ دی راہ کیہہ دسنی اے ایہہ تے اپنے آپ نوں دھوکا دین والی گل اے۔

جدوں میں پنجابی شاعری ول ویکھنا واں تے پنجابی شاعراں دے کردار ول تے میرا سر فخر نال اُچا ہو جاندا اے۔ سچ پچھدے او تے پنجابی پیغمبراں دی تے نئیں پر ولیاں تے درویشاں دی زبان اے۔ انہاں بزرگ ہستیاں دی اس زبان نوں دعا اے۔ میں جدوں پنجابی لکھن لگا ساں تے پہلی غزل وچ ای تصوف دھم کر کے آ گیا سی تے ایہو جیہے شعر ہوئے جنہاں مینوں آپ نوں حیرت وچ پا دتا۔

باسط یار گلے وچ منکے لٹکایاں نئیں جوگی ہوندے

اپنے آپ نوں رانجھا کر لئیے تاں کدھرے جا ملدی جوگ

ایہہ اپنے اندر دے اس ثقافتی پس منظر دی آواز سی جیہڑا مینوں اینہاں مقدس ہستیاں دے صدقے میرے دل نیں سن لئی سی تے میرا قلم آپ ای بول پیا۔

میں تے اینہاں ہستیاں دیاں پیراں دی خاک برابر وی نئیں پر جوگ لبھن دا ایہہ سفر اینہاں دے تصورِ شعر دا ای فیضان اے جس دے ادراک نال شاعری دے جیہڑے معنی میری سمجھ وچ آئے اوہ ایہہ سن جے شاعری پاکیزہ خیالات دے وجدانی کیفیات وچ اظہار دا ناں اے۔ میں پنجابی تے انہاں بزرگ ہستیاں دا احسان سمجھناں واں تے ادب تے وی جے اینہاں شاعری لوں پاکیزہ خیالات دے اظہار دا ذریعہ بنا کے شاعری دے اصل معنی سمجھائے نیں۔ دنیا دے بہت سارے ادیب وی ادب نوں سچائی تیکن اپڑن دا ذریعہ سمجھدے نیں تے حقیقت دے عرفان دی راہ۔ پر جنہاں نوں آپ پتہ نہ ہووے اوہ دوجیاں نوں کیہہ دسن گے۔

عقلِ کل تے خدا دی ذات اے تے علمِ کل خدا دا کلام۔ اس توں وڈا سچائی دا سرچشمہ کیہڑا ہو سکدا اے۔ جدوں اسی قرآنِ مجید نوں علم کل سمجھ لیندے اں تے اینہاں شاعراں دی صف وچوں آپ ای باہر آجاندے آں۔ جنہاں نوں سورۃ الشعراء وچ اللہ تعالیٰ نیں لپسند نئیں فرمایا۔ شاعر دا تصور تے شاعری بارے رائے علمِ کل توں ودھ کیہڑا علم دے سکدا اے۔ سورۃ الشعراء وچ شاعر بارے جو فیصلہ دِتا گیا اے اوہ ایہو اے جے اوہ شاعر سچائیاں نہیں لبھ سکدے جنہاں نیں اللہ دی راہ چھڈ دتی ہووے۔ ایس لئی پاکیزہ خیالات تے سچی شاعری لئی اسلام دی سچائی تے یقین تے ایمان لیاونا پہلی شرط اے۔ ساڈے ایہہ پنجابی ادیب بزرگ اسلام دیاں اصولاں دی سچی تصویر سن۔ ایہو پاک پنجابی دی روایت نیں اینہاں دے حوالے نال ای پاک پنجابی دا سچا تے سچا تصور بندا اے۔ پاک پنجابی شاعری وچ ہر

پاکیزہ جذبے دی تاں ابدی سچائی تے ٹِکی اے تے زندگی دے ہر رخ تے سوچ دے ہر موڑ تے جیہڑے بندہ تُھلی پے سکدا اے۔ ایہہ شاعری جگدے دیویاں وانگوں سچائیاں تے ابدی حقیقتاں دا راہ دسدی اے۔ انسانی دکھاں بھری حیاتی نوں سکون دیندی اے حیاتی دیاں مصیبتاں تے دکھاں دی دُھپ وچ جھلسدیاں ہویاں سوچاں نوں اپنی ٹھنڈی چھاں وچ سکھ تے آرام دین والی شاعری دی اصل شاعری اے۔

پاک پنجابی شاعری ہمیشہ زندہ رہن والی اے تے ایس دی جانی پنجاب دی ثقافت دا آئینہ دی اے تے وقت دے نال جدوں مشینی دور دیاں دکھاں اپنے گھیرے پانے شروع کیتے تے لوک دوجیاں دی ریس کرن لگ پئے۔ اپنے آپ نوں بھلن لگے۔ سوشلزم، کمیونزم، سیکولرزم تے ہور ازماں دے چکر وچ اہل دانش پے کے اپنے اصل نوں وسارن لگ پئے۔ دنیاں دے جھوٹھے تے ادھ پچدے علماں نوں اصلی علمی معراج سمجھن لگ پئے تے گوئٹے ٹالسٹائی، رسل، مارکس تے لینن تے دوجیاں ناداں نوں علمیت تے سچائی دی علامت من کے اینہاں دی عظمت نوں تسلیم کرن لگ پئے۔ اس ویلے ثقافتی تے تہذیبی بنیاداں ہلن لگ پئیاں۔ اج دی میرے دیس دے بہتے دانشور مغربی مفکراں نوں اینے متاثر نیں جے اوہ پنجابی بولن یا پڑھن والیاں نوں ان پڑھ سمجھدے نیں۔ کسے حافظِ قرآن نوں پڑھیا لکھیا منن نوں تیار نئیں، ہیں ایہہ سن کے پریشان ہو جاندا واں جد ایہہ آکھیا جاندا اے جے فلانا انج تے ان پڑھ اے صرف قرآن پڑھیا ہویا اے۔ میری رعرح کتب جاندی اے میں عقل دیاں انھیاں نوں کیویں سمجھاواں جے جس علم کل نوں اپنے سینے وچ سانبھ لیا اے اوس نوں ہور کیہ چاہیدا اے تے اس توں ودھ کیہڑا عالم اے جیہڑا علم کل

نوں سمجھن لگ جائے تے اس توں زیادہ خوش قسمت کیہڑا اے جس دے سینے وچ عملِ کل کم از کم ہو بہو نقل ہو جاوے ۔ عمر دے اِک حصّے وچ میں سوشلزم دا مطالعہ وی کیتا پر اِکو گل مینوں سوشلزم دے بنیادی تصوّر توں متنفر کر دتا کہ جس سوچ دی بنیاد نفرت تے ہووے تے منفی ہووے ۔ اس توں اچھیائی دی توقع کیویں کیتی جا سکدی اے

ایہہ گل میں بڑے اعتماد نال اکھ سکدا واں جے انسانیت دی بھلائی صرف تے صرف مذہب تے روحانیت وچ اے ۔ اج دے مشینی دور وچ انسانی بے چینی تے بے سکونی دا اکو حل اے تے اوہ مذہب ول پرت اون وی اے ۔ اج دے مغربی مفکر دی ایٹمی دوڑ وچ بے یقینی تے بے چینی اتنی وِدھ گئی اے جے انہاں دے ثقافتی تے تہذیبی ڈھانچے کھنڈر بن کے رہ گئے نیں ۔

مشینی ترقی دی اس دوڑ وچ مغربی ممالک نوں ایتھے دی مشیناں یلغار کر دتی ہوئی اے ۔ پاک پنجاب دی یقیناً اس توں متاثر ہویا اے ۔ ایسے طراں مغربی فلسفے تے سوچ نیں جیہڑی بیمار ہو چکی اے ، اپنی بیماری دے اثرات ساڈے دیس تے پائے نیں ، ایہہ مشینی دور دی ٹھک ٹھک تے انسانی بے ثباتی پنجاب دیاں وڈیاں شہراں راہیں اینہاں علاقیاں ول یلغار کیتی جتھے انسان امن تے سکون نال حیاتی گذار رہیا سی جتھے گرمی توں اک کے تے کم توں تھک کے محنت کش واہی وان جدوں ٹاہلی چھانویں بیندے سن ہیر وارث دے بول تے سیف الملوک دیاں وگدیاں تے چھلاں ماریاں موسیقی وچ رچیاں ہوریاں لفظاں دیاں چھلاں اینہاں دیاں روحاں دے تھکیڑے لاہ دیندی سی ۔ ایہہ سب کجھ ویکھ کے اج دا شاعر چیک رہیا اے جے ایس جھکھڑ توں اپنیاں روحاں نوں بچا لئو ۔ پاک پنجاب دے شاعر دی اج دی

شاعری صورت حال تے دکھ دا اظہار کر دی اے ۔ اج دی جدید پنجابی دا شاعر اس صورت حال نیں بالغ النظر کر دتا اے تے اس دی ذمہ واری مغربی سوچ دی بیماری توں اپنی ثقافت تے تہذیب نوں بچانا دی اے تے ایہو جیہے بیمار اثرات دی نشاندہی کرنا وی اے۔ اج دا شاعر روح دی زبان وچ وی گل کردا اے ۔ جذبات نگاری وی کردا اے تے عقلی دلیلاں وی دیندا اے ۔ معاشرے دیاں خرابیاں دا ذکر وی کردا اے تے روح دی بالیدگی دی راہ وچ رکاوٹاں دا وی ۔

جدید پنجابی ادب دا سچا شاعر وہناں مسلیاں تے بکھو رہیا اے ۔ اس طرح اج دے جدید ادب دے حوالے نال شاعری دا تصور ایہہ اے جے اس دی تعریف میرے خیال وچ کجھ ایس طراں ہووے گی ۔

شاعری اک پاسے تے پاکیزہ خیالات دے وجدانی کیفیات وچ اظہار دا ناں اے تے دوجے پاسے حق تے سچ دے حوالے نال معاشرے دیاں خامیاں نوں دیکھ کے اینہاں دی نشاندہی کرنا اے تے ایہناں بارے اپنے سچے جذبات دا اظہار ــــــــ

اج دا ساڈا پنجابی شاعر اک پاسے تے صورت حال وچ انسان دے مسائل دی گل چھوہندا اے تے دوجے پاسے اج دی افراتفری بے سکونی تے بے یقینی کیفیت تے رونا روندا اے ۔ اپنے لئی جھوٹھے سہارے لبھن دی کوشش وچ مجھلی وی پے جاندا اے تے اپنی روایت دل وچھیاں مار کے حیاتی دیاں سوہنیاں نال اپنا سیر جوڑ کے سکون وی حاصل کردا اے ۔

عشق مجازی راہیں عشق حقیقی ول دا سفر وی کردا اے تے حقیقی سوچ دا علمبردار

بن کے جھوٹھڑ تے ظلم دے خلاف بغاوت کردا دی نظر آوندا اے۔ ثقافتی تبدیلیاں نوں ویلے دے حوالے نال کسی حد تک قبول وی کردا اے تے کجھ اپنے دستے وی جان توں عزیز ہون دے ناطے انہاں دے پھیتے پھیتے ہون تے ڈھائیں وی ماردا اے۔ کجھ شاعراں جنہاں مغربی اثرات قبول کیتے نیں یا سوشلزم توں متاثر نیں یا ترقی پسند اکھوان دی چاہ وچ ۔ داتیاں نال رشتہ اپنے خیال مطابق توڑ کے ٹرنا چاہوندے نیں پر اینہاں کولوں اپنی ثقافت تے سوچ توں نسناں اینا سوکھا نئیں ہوندا۔ اوہ کسے نہ کسے موڑ تے اپنے اصل نوں پچھاندے نظر آوندے نیں۔ کجھ شاعر مشرقی پنجاب نال دی سیر جوڑن دی ناکام کوشش کر دے نیں۔ ایہہ سارے انگ ای پنجابی شاعری وچ گوڑھے نظر آوندے نیں تے پاکستانی پنجابی دا حصہ نیں۔

آج وی ساڈے پنجاب وچ درویش شاعر موجود نیں جیہڑے عملی زندگی وچ وی شریعت دے پابند تے علم کل توں عرفان حاصل کر کے حق سچ دی گل کر دے نظر آوندے نیں۔ اُستاد دائم اقبال دائم اینہاں ہستیاں وچوں نیں جیہڑے حق سچ دی گل انج کر کے دسدے نیں جے روح نوں بالیدگی تے سکون ملدا اے انہاں دے کلام دا اک نمونہ پیش کرناواں۔

سسی سیج سجن سنگ سُتی سکھ سہاگ سروروں
حضرت حسن حقیقی حاکم حاصل حکم حضوروں
طب طبیب طبیعت طاہر طور طریقت طوروں
درد دوا دلے دی دائم دلبر دسیا دوروں

میں اج دے دور دیاں ہور پنجابی شاعراں وچوں کجھ شاعراں دا جیہڑے
اس ویلے میرے ذہن وچ نیں مثالاں دیاں گا۔ اس چھوٹے جیہے مضمون وچ
مقصد صرف رجحانات دی نشاندہی کرنا اے۔ سارے پنجابی ادب دا احاطہ نئیں اے
دو چار رجحان جس دا ذکر کرنا میں ضروری سمجھنا واں اوہ اینہاں شاعراں
دا اے جیہڑے تصوف توں حقیقت نوں مدِ نظر رکھ کے عشقِ مجازی تے عشقِ
حقیقی دی گل کردے نیں اج دے حالات دا جائزہ وی لیندے نیں تے اج
دے دور دے نویں رجحانات تے ادبی تحریکاں نوں جیہڑیاں دوجیاں زباناں
وچ اُٹھ رہیاں نیں انہاں دے شاناں بشانہ پنجابی توں لیان لئی کوشش
وی کر رہے نیں تے روایت نال رشتہ وی قائم رکھیا اے۔ کجھ مثالاں پیش کراں
گا۔ ڈاکٹر رشید انور دا اک شعر ایس گل دی تصدیق کردا اے۔

نہ کوئی عشق سیاپا کدھرے نہ کوئی چادر رسوائیاں دے
سارا شہر گواچ گیا اے میلے وچ تنہائیاں دے

منافقاں تے سب بہروپ دی گل توں ظاہر تے باطن وچ فرق آن
نوں رؤف شیخ انج کر بیان کردا اے۔

اندروں جیہڑے بندے ایتھے لوبھاں دے ونجارے نیں
پنڈیاں اُتے اوہو کل کے پھیرن سواہاں جوگ دیاں

نازش کاشمیری دی نویں رنگ وچ اہلِ جنون دے حوالے نال اج دی گل کردا اے۔

شمس وانگوں کھل لہاندا اترڑیاں مول نہ جردا
ویلے دا منصور کدی وی سولی توں نئیں ڈردا

نذیر حسین بھٹی ماضی دی روایت نال رشتہ جوڑ کے گل کردا اے تے اسلام تے پاکستان نوں اپنی شاعری دی بنیاد رکھدا اے تے اک اُچے تے سچے شاعر وانگوں اُس دی سوچ دی پاکیزہ اے تے جذبیاں دی حدت تے سوہپن دی نظر اوندا اے نالے اوہ موجودہ ثقافتی توڑ بھوڑ توں متاثر وی اے۔

ساوا رکھ حیاتی والا سُکدا سُکدا جاوے

جنہوں ویکھو اندر واندا مُکدا مُکدا جاوے

فخر زمان، احمد سلیم تے عبدالغفور درشن جیہے کجھ قلمکار پاک پنجابی وچ ایہو جیہے وی نیں جنہاں اپنی سوچ نوں گمراہ کر لیا اے تے کجھ انگریزی ادب تے بیرونی خیالات توں اپنے ادبی ورثے دی روایت دی نفی لئی استعمال کر دے نیں۔ ایہناں دی سوچ نوں ماؤ تے لینن نیں گمراہ کیتا اے تے اونہاں نوں ذہنی بے راہ روی دا شکار کیتا ہویا اے۔ جدوں ایہو جیہے لوگ پاکستانی پنجابی ادب دے حوالے نال اپنے آپ نوں بطور نمائندہ پیش کر دے نیں تے پاک پنجابی دی ساکھ چنگی بھلی مجروح ہوندی اے پر پاک پنجابی ادب وچ اس ادب دی اک خاص اہمیت وی اے۔ ایس حوالے نال اسی تقابلی مقابلے لئی دوجے ادب دے حوالے نال جدوں ایہناں لکھتاں نوں ویکھنے آں تے روحانیت تے وجدانی کیفیات دی شاعری دی ٹھنڈک جیہڑی روحانی ادب وچ اے اپنے آپ ای اس دا مکو ٹھپ دیندی اے۔ ایہو گل اے جے ایہہ لکھتاں پاک پنجابی دے ثقافتی حوالے نال منسلک نہ ہون۔ یاردی ادیاں ادیاں تے بدلشی لگدیاں نیں۔

ایسے حوالے نال اک ہور قسم دی شاعری دا ذکر کرنا ضروری اے اوہ

مشتاق صوفی دے مکتبۂ فکر دی تخلیقات نیں جنہاں اپنا سیر پنجاب دی دھرتی دے حوالے نال جوڑن دی کوشش کیتی اے۔ اوہ صرف روپ تے ساوی دیاں ڈھولیاں داوبیندے نیں، زبان لیندے دی ورتدے نیں پر بیرونی اثرات جیہڑے منگی نیں اینہاں دا اظہار انج کرکے کردے نیں جے اِک داری تے لوک ادب تے ثقافت نال اینہاں دے رشتے ہون دا احساس ہوندا اے۔ پر پراگندہ تے گمراہ سوچاں نوں جدوں اینہاں رشتیاں دے حوالے نال تے ایہہ لباوہ پوا کے گل کیتی جاندی اے۔ اکھاں رکھن والے قارئین اس نوں بڑی اسانی نال سمجھ جاندے نیں۔

سکھ تہذیب توں متاثر کجھ لوکی دی نظریں اوندے نیں جیہڑے سکھاں دے ادب نوں پاک پنجابی وچ شامل کرن دی کوشش کردے نیں پر ایہہ دو وکھ زباناں تے تہذیباں نیں اینہاں دا میل کسے مرحلے تے نئیں ہوسکدا تے دوجی گل ایہہ جے اینہاں دی غلط سوچ توں پاک پنجابی ادب وچ رلان دی کوشش ایس گلوں دی کسے بنے نئیں لگ سکدی جے ایہہ دو چار بندے ایتھے کجھ نئیں کر سکدے جو چاہوندے نیں تے پاک پنجابی ادب وچ اینہاں دے اصل روپ بارے کوئی بھلیکے نئیں رہے۔ اینہاں لوکاں دے ذہن وچ جے اس کم دے حوالے نال اپنا کوئی مقام بنندا دے تے پاک پنجاب دا مورخ اس بارے ایہو نتارا کرے گا جے اینہاں دا مقام کجھ نئیں۔ پاک پنجابی تے شاعری دی گل کرن لگیاں ایہو نتیجہ کڈھیا جا سکدا اے جے ایہہ اونہاں سچائیاں دی شاعری اے جیہڑیاں اسلام وسدا اے تے جس دا ماخذ اسلامی نظریات تے مسلم ثقافت اے۔

ایہہ شاعری پاک پنجاب دے ثقافتی تے تہذیبی پس منظر نوں سامنے رکھدیاں ہویاں تے پاک پنجابی لئی اُردو، فارسی تے عربی ادب تے ثقافت نوں دی اپنی روایت دا حصہ سمجھدیاں ہویاں دورِ جدید دے تقاضیاں دی روشنی وچ کیتی جا رہی اے تے پنجابی شاعری جیہڑی پاکستان وچ لکھی جا رہی اے ۔ اس وچ جیہڑی سچائی تے حقیقت اے ، جیہڑی سوچ اے اوہ اتنی سچی تے سُچی اے جے ایس شاعری نوں دنیا دی کسے زبان دے ادب دے مقابلے وچ رکھیا جا سکدا اے تے سانوں اپنے ماضی دی شاعری تے وی فخر اے تے احساس اے جے پاک پنجابی شاعری اک اعلیٰ تے مُقدّس روایت دی حامل اے ۔

# پاک پنجابی تے تصوّرِ عشق

ایمان سلامت ہر کوئی منگے عشق سلامت کوئی ہُو
منگن ایمان شرماون عشقوں دل نوں غیرت ہوئی ہُو
جس منزل نوں عشق پہنچاوے ایمان خبر نہ کوئی ہُو
میرا عشق سلامت رکھیں باہو ایمانوں دیاں دھروئی ہُو

سلطان العارفین سلطان باہو ای نہیں پنجاب دے سارے صوفی شاعر عشقِ حقیقی تے عشقِ رسولؐ نوں اپنی تکمیل ذات لئی ضروری سمجھدے نیں تے اک پاسے زہد و عبادت دیاں منزلاں طے کردے نظر آندے نیں۔ ایمان دی تکمیل لئی تقویٰ تے حُب لازمی نیں تے ایمان بغیر تقویٰ دے بے معنی تے ایمان بالتقویٰ محبت نال ای عبارت اے تے محبت ای اوہ جنس اے۔ جس دا خریدار آپ محبوب اے علم ظاہر تے علم باطن دوہاں نوں سمجھنا تکمیل انسان لئی ضروری اے علم باطن دا حصول اپنی ذات دی نفی تے عشق توں نا ممکن ای نہیں علم من اللہ، علم مع اللہ یا علم اللہ دی تشریح تے تفسیر سمجھن لئی محبت دی اگلی منزل معرفت اے جیہڑی علمی معرفت تے حالی معرفت دو طراں دی ہوندی اے تے تصرف تے معرفت دیاں منزلاں طے کرن لئی اک شے

دی لوڑ اے تے اوہ عشق اے۔ ایہہ گل کہ اسلامی نظریات دے حوالے نال اسی جدوں ادیب دی گل کرنے آں تے اس نوں سمجھن لئی اسلامی تعریف ادب تے ادیب نوں نہیں بھلنا چاہیدا۔ ادیب دی تعریف داتا گنج بخش کشف المحجوب وچہ انج کردے نیں۔

فالذی اجتمع فیہ خصال الخیر فھو ادیب

(ترجمہ جس بندے وچہ نیک خصلتاں زیادہ ہون اوہ ادیب اے) ادب دی حقیقت خصائل جملہ نوں اکٹھا کرنا اے تے ادیب نوں ادیب ایسے لئی کہیا جاندا اے جے اس تے جو کجھ وارد ہوندا اے اوہ نیک ہوندا اے۔ داتا گنج بخش نیں کشف المحجوب وچہ ادب دے معنی نیک اعمال تے قائم رہن دے کیتے نیں انہاں دی نظر وچہ ادیب اوہ اے جیہڑا اپنے رب نال ظاہر تے باطن دے باادب معاملات رکھے۔

پاک پنجابی دے حوالے نال جدوں اسیں اپنے تاریخی پس منظر وچہ ویکھنے آں تے سانوں پنجابی ادیب حضرت داتا گنج بخش دے نظریہ ادب دے مطابق لکھدے نظر آندے نیں ساڈے جیہا کم نظر بندا ایہہ تے یقین نال نہیں کہہ سکدا جے سلطان العارفین دا اہل نظر دے خیال وچہ کیہ مقام اے یا بلھے شاہ دی کیہڑی منزل اے یا میاں محمد بخش ہوراں سلوک دی کیہڑی منزل طے کیتی یا بابا فرید تے شیخ فرید دا عشق و عرفان دے نال کیہ مقام بندا اے ایہہ اک وکھری بحث اے تے میرے جیہے مذہبی معاملات وچہ کم علم بندے نوں ایس مسئلے تے گل نہیں کرنی چاہیدی۔

جدوں اسی پنجابی کلاسیکل ادب ویکھنے آں تے سانوں ایہہ منّنا پیندا اے

چے ہندوستان وچہ علم و فضل دے خزانے تے اسلامی فکر دی دولت انہاں دے عشق و علم دی دین لے پنجاب وچہ داتا گنج بخش ہون یا سلطان باہو، میاں محمد بخش ہون یا پیر ہاشم شاہ ایہہ اسلامی سورج تے فکر دے مبلغ وی سن تے ذاتی کردار دے لحاظ نال سچے مسلمان وی۔ ایہہ اپنے اپنے وقت وچہ عالم وی سن جنہاں اسلام توں ای علم و فضل دی روشنی حاصل کیتی تے مولانا روم، شیخ سعدی تے دوجے بدیشی مفکر تے ادیب وی انہاں لئی مثالاں سن۔ کجھ پنجابی شاعراں نیں لوک قصیاں نوں منظوم کیتا پر انہاں قصیاں راہیں عشق و جنون تے اسلامی فکر دی تشریح کیتی۔ توحید حق دی گل جدوں بلھے شاہ کردا اے تے توحیدِ حقیقت نے توحیدِ معرفت دے معنی سمجھ وچہ آجاندے نیں۔

رانجھا رانجھا کردی نی میں آپے رانجھن ہوئی
سدو نی مینوں دھیدو رانجھا ہیر نہ آکھو کوئی

ایہو فرق اے شاہ منصور تے بلھے شاہ وچہ ــــ بلھے شاہ نیں انا الحق دا نعرہ لایا اے پر حدودِ شریعت توڑن توں ہٹ کے حالتِ جذب وچہ تے انا الحق دا نعرہ لگ جاندا اے۔ پر ایہہ غیر شعوری یا لاعلمی وچہ بلھے شاہ نیں آکھیا بلکہ آدابِ فقر نوں تے شریعت نوں مدِ نظر رکھیا اے۔ اک ہور کافی وچہ ایہو گل انج کر کے واضح کیتی اے۔

بلھیا غیر شرع نہ ہو
سکھ دی نیندر بھر کے سو
موہنوں نہ ان الحق گو

سولی چڑھ ڈھوے گا دیں گا

پیاریا سنبھل کے نیل لا پچھوں پچھتا دیں گا۔

پر ایہہ درسِ عشق بنا مرشد سمجھ وچہ نہیں آوندا۔ مرشد تے راہبر دا تصوّر بلھے شاہ وچہ وی ملدا اے شاہ عنایت جیہڑے بلھے شاہ دا مرشد اے۔ اوہنے اوس وارث شاہ نوں وی عشقِ حقیقی توں روشناس کرایا اے۔ مرشد بارے ایہہ تصوّر وی واضح اے جے عشق بنا مرشد ان الحق اکھوا دیندا اے۔ ایہہ صورتِ حال بلھے شاہ نیں انج بیان کیتی اے

جد میں سبق عشق دا پڑھیا

دریا دیکھ وحدت دا ڈریا

گھمن گھیراں دے وچہ اڑیا

شاہ عنایت لایا پار

علموں بس کریں او یار

علموں بس کریں او یار

علموں بس کرن دا درس جیہڑا بلھے شاہ دتا اے اوہ دنیاوی علوم بارے اے۔ اوہ رمز و کنایہ سمجھن لئی اسلامی تصوّف دیاں گہرائیاں نوں سمجھنا پیندا اے۔ اس نوں عارف دی منزل تک اپڑن لئی اس سارے روحانی عمل دا اظہار اپنی اک سِحرفی وچہ کیتا اے جس دی ردیف ب وچہ بلھے شاہ نیں عارف دی پہلی منزل دا ذکر انج کیتا اے۔

بنہ اکھیں تے کن دو دریں گوشے بیٹھ کے بات وچاریئے جی

چھڈ خواہشاں جگ جہان کوڑا کھیا عارفاں دا مریے دھاییئے جی

پیریں پاہیں زنجیر بے خواہشی دی ایسی نفس نوں قید کرڈایئے جی
جان جان دیویں جان روپ تیرا بُلھا شاہ ایہہ خوشی گذاریئے جی۔

اس توں بعد ہور مراحل دا ذکر کر دیاں ہویاں عارفاں دی صحبت دا سورۃ الحجرات دے آغاز وچ تے سورۃ الکہف دیاں ۶۶-۶۹-۷۰ آئیتاں دے حوالے نال واضح ہوندا اے ایہو گل بُلھے شاہ اِنج کردا اے دا سے سی حرفی دی ردیف د)

دلوں دلگیر نہ ہو توں مُوسے دیگر چیز ناپید تحقیق کیجے
اوّل جا صحبت کر عارفاں دی سخن تنہاں دے آبحیات پیجے

اس وچ مقامات تے منازل جیہڑے راہِ سلوک وچ اوندے نیں بلھا شاہ تھاں تھاں انہاں دا ذکر کردا اے۔ میں اے گل کجھ لمبی کر دتی اے پر جے چھوہ دیئے تے اک سالم کتاب وی اس دے اک اک محاسن تے اک اک مرحلے تے بلھے شاہ دے حوالے نال گل کرن لئی بہت تھوڑی ہووے گی۔ بلھے شاہ نوں پڑھ کے وجدانی کیفیات بندے تے آپو آپ طاری ہو جاندیاں نیں تے جے کجھ علم اسلامی تصوّف دا ہووے تے فیر گل ہور کھل کے سامنے آ جاندی اے تے صاف پتہ لگدا اے جے بلھے شاہ انہاں اوکھیاں منزلاں دی نشاندہی انج کر کے کردا اے جے اوہ دل دی دھڑکن جیہڑی عشق دے تال تے ہووے راہ دے چراغ تے چانن بن جاندی اے۔

ہن بُلھے شاہ دے نال ای وارث شاہ نوں لے لو۔ اوہ وی واردات ِ عشق انج کر کے دسدا اے۔

اوّل حمد خدا دا ورد کریئے عشق کیتا سو جگ دا مول میاں
پہلاں آپ ہے رب نیں عشق کیتا تے معشوق ہے نبی رسولؐ میاں

نگاہِ عارف یا نگاہِ عاشق تے عالم دے فرق نوں سلطان باہو انج کر کے سمجھاوندا اے

اک نگاہ جے عاشق ویکھے لکھ ہزاراں تارے ہُو
لکھ نگاہ جے عالم ویکھے کسے نہ کدھی چاڑھے ہو

میاں محمد بخش دی منزلِ عشق تے منزلِ عرفان نوں اکو طراں دا سمجھ کے انہاں نوں متوازی لکیراں وانگوں ٹوردا اے۔ اک اوہ سمت سمجھیاں دوجی گل دا اصل واضح ہوندا چلا جاندا اے۔

جس دل اندر عشق نہ رچیا کتے اس تھیں چنگے
خاوند دے گھر راکھی کردے صابر بھکھے ننگے،

انتہا عشق بارے میاں محمد ہوریں آکھدے نیں۔

عاشق دا اجو دارو دسے باجھ ملاپ سجن دے
اوہ سیانا جان ایانا روگ نہ جانے دل دے

شاہ حسین دی وی عشق دے فلسفے بارے سوچ بہت واضح اے تے شاہ فرید تے بابا فرید دی اسلامی تصورِ عشق جس دی بنیاد عشقِ حقیقت اے تے عشقِ رسولؐ اے۔ ایس بنیاد نوں پاک پنجابی دے کلاسیکل ادب وچ گل ٹردی اے تے ایسے تھاں ختم ہوندی اے۔ ایہہ انہاں عابداں زاہداں تے درویشاں دے نزدیک زندگی دی معراج اے ایتھے ای سب علم و فضل اے تے ایتھوں ای حیاتی دے عنوان ملدے نیں۔

نویں پاک پنجابی شاعری ایتھوں جدوں اپنا سفر شروع کیتا تے اس وقت اُردو

وچہ ترقی پسند تحریک دا زور سی تے پنجابی وچہ وی ریسو رسیپ ایہو جیہے تجربے ہوئے کجھ لوکاں انہاں ولیاں تے درویشاں دی روایت تے چلن دی کوشش کیتی تے سوٹڈ بوٹڈ پان والیاں ترقی پسند انہاں نوں قدامت پسند آکھنا شروع کر دتا۔ عشق دی گل جدوں اپنے ماضی تے روایت دے حوالے نال کردا تے اس بارے ایہہ آکھیا جانا شروع ہو گیا جے ایس نیں علم دا مطالعہ نہیں کیتا یا اس دا علم محدود اے انہاں خدا دیاں بندیاں نوں ایہہ دسن والا کوئی نہیں سی جے علم گل توں زیادہ واضح تے مکمل علم کیہڑا ہو سکدا اے علم کل نوں تے فلسفی اپڑ سکدا اے تے نہ ای محقق۔ نہ کوئی ترقی پسند تے نہ کوئی قدامت پسند۔ ابہام دا دور وی پنجابی تے آیا جدوں اردو وانگوں پنجابی وچہ وی اوہ گل آکھنا فیشن ہو گیا جس نوں کوئی وی سمجھ نہ سکن۔ ایہو جیہاں نظماں لکھن والیاں وچہ منیر نیازی جیہے لوک شامل سن۔ اک ویلا اساں اوہ وی ویکھیا جدوں علامت نگاری تے زور سی۔ جدوں ہندو تہذیب یا سکھ تہذیب دے حوالے نال علامتاں

لبھ کے نظماں آکھیاں گئیاں ایہو جیہے بیلی وی سامنے آئے جیہڑے پنجابی وچہ انگریزی علامتاں دی گل کرن لگ پئے۔ میں جدید پنجابی ادب دی گل کراں تے گل بڑی لمبی ہو جائے گی۔ میرا ایس مضمون لکھن دا مطلب شاعری دیاں اصناف بارے گل بات کرنا نہیں بلکہ فلسفۂ عشق دی پاک پنجابی دے حوالے نال وضاحت اے۔ پاک پنجابی وچہ پاکستان بنن توں بعد کجھ ہور وی جیہے رتے پے گئے سن تے لوکی عشق حقیقی دے تصور نوں چھڈ کے عشق دے عام تصور وچہ پے گئے۔ تے لکھنوی تے دلی دے اہلِ زباناں دا انہاں

تے کجھ ایہو جیہا اثر پیا جے انہاں دی سوچ دی انہاں رنگاں توں متاثر ہوئی جیہڑے متحدہ ہندتوں مسلمان مہاجرین دے آن تے پیٹے تے جنہاں تے دلی دے مرکز تے لکھنؤ دی ثقافت دا رنگ گوڑھا سی۔

میں کئی زباناں دا ادب سمجھیا تے پڑھیا اے ہر اک گل میں بڑے مان نال آکھنا واں جے پنجابی شاعر جبادی گردہ ہو جاوے اوہ ہووے گا تے صوفی ہووے گا سوچے گا تے اپنے اصل وچہ مڑ آوے گا۔ کیوں جے پنجابی زبان دا خمیر ای کجھ اوپرا اے ۔ پنجابی زبان نوں ایہہ اینیاں بزرگ ہستیاں دی دین اے جے پنجابی نوں پاک پنجابی میں آکھنا واں ہن وی تصوّف دا رنگ ایس لئی گوڑھا اے تے اجے وی پنجابی ثقافتی تے تہذیبی حوالے نال عشق دا سچا تے سچا تصور اوہی اے جیہڑی روایت انہاں ہستیاں نے قائم کیتی اوہ عشق جیہڑا مرشد نال ملاندا اے ۔ جیہڑی رسولِ عربی دے ناطے نال حقیقت کل نوں متعارف کراندا اے اور عشق جیہڑا کدی ان الحق آکھن تے مجبور کردا اے تے کدی مرشد دے فیضان نال ایہہ وی اکھواندا اے جے ۔

موہنوں نہ ان الحق گو چڑھ سولی ڈھولے گا دین گا

ایہہ تصورِ عشق جیہڑا انسان نوں گل دا جزو بنا دیندا اے جیہڑا انسان دی عظمت نوں اس دے خالق دے حوالے نال سمجھاندا اے ۔ انسان دی عظمت دا اوہ تصور دیندا اے جس وچہ ڈب کے انسانی عشق پیراں وچہ گھنگھر و بنھ کے نچن نوں وی اپنی عزت دا گھاٹا نئیں

سمجھدا تے اوہ تصوّر جے یار رُس جائے تے دنیا مکمہ موڑ لیندی اے جتھے انسانی ذات دی نفی رسولؐ عربی دی ذات دے تصوّر توں وکھ ہویاں ہو جاندی اے کیوں جے کائنات دا مرکز وی محمدؐ اے تے کائنات دی وجہِ تخلیق وی اوہی ـــــ تے انسان دی اس عظمت دی پچھان ہو جاندی اے جس پاروں انسان فرشتیاں توں افضل اے تے ایس زمین دا وارث اے جس دا خلیفہ آدمؑ سی۔

# کرنیل سنگھ تھند تے ”منہ آئی گل“

پنجابی پبلشرز لاہور نیں اپنی پہلی کتاب لڑی ”سورج مکھی“ وچہ شہباز ملک دی کتاب ”منہ آئی گل“ تے کرنیل سنگھ تھند دا اک تبصرہ چھاپیا اے جیہڑا انہاں ”کھوج درپن“ جولائی ۱۹۷۰ء گرونانک یونیورسٹی امرتسر توں لیا اے۔ ایہہ تبصرہ جدوں میں پڑھیا تے کجھ لکھن تے دل کرن لگ پیا۔ میں شہباز ملک دی کتاب ”منہ آئی گل“ دے متن یا شہباز ملک دی سوچ بارے گل کدی فیر کسے ہور مضمون وچہ کراں گا پر ایس تبصرے بارے کجھ گلاں ضرور ہون گیاں جنہاں دا تعلق میری پاک پنجابی بارے سوچ نال اے۔

ایس تبصرے نوں شروع کردیاں ای کرنیل سنگھ ہوراں لکھیا اے۔

”کتاب دیندیاں ہویاں انہاں تاکید کیتی کہ میں ایس دا تبصرہ ضرور لکھاں“

کرنیل سنگھ دا ایہہ گل لکھنے دے معنے ہین کہ ایہہ لکھ کے انہاں ایہہ دسن دی کوشش کیتی اے ... انہاں نوں کتاب تے لکھن دی لوڑ نہیں سی تے ایہہ گل کردیاں ہویاں ایہہ وی آکھ دتا ... ہے کہ کتاب اینی خاص نہیں۔ لگدا انج اے جیویں شہباز ملک ہوراں دی ایہہ کتاب تے کجھ نہیں سی پر شہباز ملک اینیاں کو

منتاں کرنیل سنگھ ہوراں دیاں کیتیاں جے اوہ سروت وچہ آئے تے بھرہ چھاپ کے انہاں تے پاکستانی پنجابی ادب تے بہت وڈا احسان کیتا اے۔ ایہہ گلاں مینوں چھُری وانگوں سینے وچہ لگیاں۔ مینوں شہباز ملک نال تے دوجے پاکستانی ادیباں نال ایہہ گلا کرن دا حق اے جے اوہ کرنیل سنگھ تھند ورگے متعصب سکھاں نوں اپنیاں کتاباں پیش کر کے فخر کیوں محسوس کردے نیں تے انہاں تعصّب دیاں ماریاں ہویاں نوں ایہہ سوچن تے مجبور کر دے نیں جے اوہ ساڈے توں افضل نیں۔

کرنیل سنگھ تھند ہوراں ایس کتاب نال اخلاف کیتا اے تے انج جاپدا اے جے اوہ پاکستانی پنجابی نوں بہت گھٹیا سمجھدے نیں تے انہاں دے خیال وچہ پنجابی دے اصلی وارث اوہی نیں۔ انہاں ایہہ دی تاثر دتا اے جے اصل پنجابی وا ستے پار دی اے تے پاکستانی ادیباں نوں انہاں دی روایت تے چلنا چاہیدا اے تے انہاں دے دِتے ہوئے خطوطاں نوں اپنیاں تحریراں لئی مشعلِ راہ بنانا چاہیدا اے انہاں دے ایس تبصرے دیاں کجھ سطراں سوچن دایاں نیں لکھنا ضروری نیں تاں جے ایہہ پتا ہو سکے جے اوہ چاہوندے کیہ نیں۔

درحقیقت ایہہ ہے کہ بابا فرید توں لے کے منیر نیازی تک لگ بھگ سارے ملکھیک ایس پاسے دیاں یونیورسٹیاں وچہ کورساں دا حصہ نیں۔ ۱۹۴۷ء توں پچھے تخلیق کیتے گئے پاکستانی ادب دے سارے پکھاں اپر اچیری کھوج ہو رہی اے۔ کئی رچناواں فارسی اکھراں توں گورمکھی ہی وچہ بدل کے رسالیاں وچہ یا کتاباں دے روپ چھپ رہیاں نیں۔ ایس پاسے دا سارا پنجابی ادب گورمکھی اکھراں وچہ ایس پاسے دے بہت گھٹ وددھواں گورمکھی اکھراں توں جانو من حیدوں انہاں ایس پاسے

تخلیق کیتے گئے ادب بارے تھوڑا بہت وی علم ہو گیا انہاں دے ان گنت بھلیکھے
دور ہو جان گے۔ اسے حقیقت دی پہچان ہو جاوے گی۔ پچھلے سالاں اندر پنجابی وچ
جہڑا ادب ایس پاسے لکھیا گیا اے اوہ اکاش دشٹی انتے روپ نہ کچھ
قابل تعریف ہے۔

ایس اپنے گوانڈھی دانشوراں ادیباں دوں الیکیاں جان والیاں نویاں
پہیاں نوں جی آئیاں کہاں گے مگر انہاں دا وَدھار پنجابی زبان ادب تے ثقافت
دا پسار ہونا چاہیدا اے۔ نرول مذہبی تنگ دلی نئیں"

ایہہ تبصرہ دی لسّے تے بھارتی پنجابی دی تحریر دا اک نمونہ وی۔ ایہہ اک اوس
ادیب دی تحریر اے جس نوں بھارت وچہ منیا پرونیا سمجھیا جاندا اے۔ ایہی گل تے
ایہہ جے انہاں نیں ایہہ تسلیم کیتا اے جے بھارتی یونیورسٹیاں وچہ بابا فرید توں منیر نیازی
تک دے ادیب کورساں وچہ شامل نہیں۔ کسے وی یونیورسٹی دے کورس وچہ
کوئی نصاب یان لئی اس تحریر دے معیار تے اس دی ادبی حیثیت نوں تسلیم کرن
توں بعد ای کورساں وچہ لیا جاندا اے دوجی گل اس ادب یا کتاب نوں کورساں وچہ
شامل کیتا جاندا اے جہڑی تعلیمی تقاضے تے سچی سوچ نوں نویں نسل لئی مشعلِ راہ
دا کم دیوے کرنیل سنگھ ایہہ تسلیم کردے نیں جے پاکستانی ادب انہاں دیاں
یونیورسٹیاں دی ضرورت اے۔

کرنیل سنگھ ایہہ وی مندے نیں جے بھارت وچہ پاکستانی ادب تے بہت
کم ہو رہیا اے۔ کوئی وی یونیورسٹی کدی باہروں گھتر آن والے ادب نے کدی
کم نئیں کردی۔ ہمیشہ چونویاں کتاباں ای کورس وچہ لگدیاں نیں تے اہلِ دانش

ہر کتاب تے اجیہی کھوج نہیں کردے جدوں تیکن اس فن پارے نوں
متاثر نہ ہوون۔

کرنیل سنگھ ایہہ وی منندے نیں جے انہاں ساڈے ادب نوں گورمکھی اکھراں
وچ چھاپیا اے۔ جد ایہہ وی آکھدے نیں جے انہاں دا ادب انہاں دے
علاقے توں باہر نہیں سمجھیا جاندا تے ایہہ دعویٰ وی کردے نیں جے اوہ سلسلے
آیا تے بھلیکھے دور ہو جان گے تے حقیقت دی پہچان ہو جاوے گی۔

کرنیل سنگھ دی عبارت وچ اینا کرلینا دسے جس وچ انہاں دا ادب
بارے بنیادی معلومات دا فقدان وی نظر آوندا اے تے عظیم ادب بارے
علم وی نہ ہوون دے برابر اے۔ عظیم ادب اوہی ہوندا اے جیہڑا اس
علاقے وچ جمنے اوہ تخلیق ہوندا اے اوتھوں اک خوشبو وانگوں کھلدا
پھیلدا جاوے۔ اس دے ترجمے دوجیاں زباناں وچ ہون تے اوہ
سوچ آفاقی رنگ اختیار کرے اوہ تخلیق ملکی حداں پار کردی ہوئی دوجیاں
لوکاں تے ثقافتاں لئی مشعلِ راہ بنے انگریزی ادب دے فن پاریاں
دی مثال لو انہاں دا ترجمہ دنیا دیاں کئی زباناں وچ ہویا اے شیکسپیئر۔ ملٹن
ورڈزورتھ تے دوجے وڈے فنکاراں دیاں تخلیقاں دنیا دیاں کئی زباناں
وچ پڑھیاں تے سمجھیاں جاندیاں نیں۔ اردو دے فن پاریاں نوں دیکھ لو۔
فارسی تے عربی وچ تخلیق کیتیاں گئیاں لکھتاں وی دنیا تے محیط نیں۔ پر مشرقی
پنجاب وچ بیٹھے ہوئے کرنیل سنگھ تھند ہوری اپنے ادب دی وڈیائی اِنج
کردے نیں جے ایہہ بہت وڈا تے عظیم ادب اے پر صرف گورمکھی رسم الخط

ہو ن پار ون پاک پنجاب وچ نئیں اپڑ سکیا۔ امرتسر ٹیلی وژن راہیں بولیا ہویا ادب نتے اسیں لاہور نتے دوجیاں شہراں وچ سُندے آں نتے سانوں پتہ لگدا اے جے اوہ کِنا وڈا اے ۔ اوہ ادب جدوں ایس پاسے سُنیا جاندا اے تے سانوں احساس ہوندا اے جے مشرقی پنجاب ادب دے لحاظ نال خالی اے۔ مگر نتے سوچ ہمیشہ سفر کردی آئی اے پر ایتھے تے دا ہگے توں اُرے اُسس نوں پڑھنا تے وکھ سُنن دی لوڑ ایس لئی نئیں جے ساڈے کول اپنا ادب ایس توں بہتر اے ۔ ساڈے پاک پنجابی ادب دے ترجمے دنیا دیاں کئی زباناں وچ ہوندے پئے نیں تے مشرقی پنجاب دیاں ادبیاں لئی پنجابی سمجھن نتے سکھن لئی اپنے کورس مرتب کرن ویلے ساڈے کولوں رہنمائی لینی پیندی اے اسے احساس تھند ہوراں نوں ہے جے ایدھر انہاں دے ادب بارے تھوڑا بہت علم دی تیش۔ پر ایس دا مطلب ایہہ نئیں جے ایدھر انہاں دی گل اپڑ نئیں سکدی جدوں ساڈے ادب دی پہنچ انہاں دیاں یونیورسٹیاں دیاں کورساں تیکن اوہ منندے نیں تے اوہ ادب ادھروی آسکدا اے پر ادب نوں سفر کرن لئی اس دا عظیم تے آفاقی ہونا ضروری ہوندا اے ۔ جے دوجی زبان وچہ دی ہووے تاں وی اج دی دنیا وچ آواز دیاں لہراں بہت تیز نیں۔ کرنیل سنگھ ہوراں نوں ایہہ مِتا پُرے گا جے جدوں پاک پنجاب نتے عربی فارسی دے نال نال انگریزی جرمنی فرانسیسی ادب روسی نتے چینی ادب، نتے دوجے ملکاں دیاں سوچاں تے تحریراں اپنا اثر پا رہیاں نیں ایہہ مشرقی پنجاب دی پنجابی ادب دا تھوڑا بہت

علم دی اپنا گھٹ فاصلہ طے نہ کرن دی اکو وجہ اے جے ایس ادب وچ پرواز کرن دی جان ای نہیں۔

کرنیل سنگھ ہوراں دے کئی شکوے ساڈے پنجاب توں ای اُدھر گئے نیں پر انہاں ادبیاں دا ناں دی ایتھے کسے نوں یاد نہیں تے ایتھے دے ادب وچ انہاں دا حصہ نہ ہون برابر اے۔ گورمکھی نہ سمجھے جان دی وجہ وی مشرقی پنجاب دے پنجابی ادب دے بے جان ہون دی دلیل اے۔ چنگے ادب نوں پڑھن واسطے تے لوک فرانسیسی تے جرمن زباناں پنجاب وچ سکھدے نیں جد کہ گورمکھی رسم الخط نوں سمجھن تے صرف اِک گھنٹہ لگدا اے مینوں ایہہ رسم الخط سمجھن لئی اپناں ای وقت لگیا سی تے کجھ پرانیاں تے نویاں کتاباں وی میں پڑھیاں پر میں سچ آکھاں واں جے انہاں وچ مینوں اوہ سوچ نہ لبھ سکی تے نہ ای اوہ خوشبو جیہڑی مُچ مُچ تے سچے ادب وچ ہُندی اے تے مہینے توں بعد گورمکھی مینوں فیر بھُل ایس لئی گئی جے اوہ میرے لئی بے معنی سی۔

کرنیل سنگھ ہوراں نوں ثقافت دے معنیاں دا خبرے علم ای نہیں جے ثقافت کس نوں آکھدے نیں۔ پنجابی ثقافت دا اوہ کیہ مطلب لیندے نیں۔ اکھنڈ پنجاب وچ وی مسلماناں دی ثقافت سکھ ثقافت توں مختلف سی تے پاکستان جدوں بنیا تے وا ہگے دی حد ثقافت دی اسس بنیاد تے قائم ہوئی جس نے ایہہ ثابت کیتا جے مسلمان اک وکھری ثقافت تے طرزِ زندگی رکھدے نیں۔ مسلمان دی سوچ دا ماخذ رسولِ عربیؐ

دی تعلیمات نیں جیہڑیاں انسان دی زندگی دے ہر انگ تے ہر رنگ وچہ رہنا آپ دس دیاں نیں۔ اک پنڈ وچہ رہن والا سکھ اودوں وی ہور پنجابی بولدا سی اودروں دی لباس ہور سی رہن سہن دا طریقہ ہور سی تے سوچ وکھری سی۔ ایہہ حد بندی ثقافتی بنیاداں تے قائم ہویاں سن اک پنجابی جس نوں اج کرنیل سنگھ تضاد آکھدا اے اس دے اک ثقافت دے حوالے نال دو رسم الخط ہونا خبرے انہاں نوں سمجھ اوندا ہووے کوئی با ہوش بندہ اک ثقافت نئیں آکھ سکدا۔

کرنیل سنگھ ہوراں مذہبی تنگ دلی دا طعنہ دے کے گل مکان دی کوشش کیتی اے پر خبرے اوہ "تنگ دلی تے تشخص نوں ہم معنی کیوں سمجھدے نیں۔ مذہبی تشخص دے حوالے نال گل ہوندی تے ہور ہوندی۔ پر جے انہاں دی مراد ایہہ اے جے اسی اسلام تے پاکستان نوں بالائے طاق رکھ کے گل کریئے تے ہندو تہذیب نوں تے ہندو ثقافت نوں اپنا سمجھیئے تے ایہہ غلط گل اے۔ ایہہ گل ہوندی تے اسی اپنے مذہب تے ملک لئی اتنیاں قربانیاں نہ دیندے اسی اپنے ملک دیاں سرحداں دی حفاظت لئی کدی جان دی بازی نہ لاندے۔

اسی عظیم پاکستانی قوم نال تعلق رکھنے آں تے ساڈا تشخص اسلام تے پاکستان نال ای اے۔

اک ہور تھاں کرنیل سنگھ ہوری ایہہ آکھدے نیں۔

"دوہاں پنجاباں دے لکھیک پنجابی دے اصلے نوں قائم رکھن

جوگم ہوندا جا رہیا اے۔"

ایہہ سوچ بنیادی طور تے ای غلط اے کیوں جے پنجاب ذہنی طور تے کدی وی اک نئیں سی۔ ۱۹۴۷ء توں بعد ایہہ شکل واضح ہو گئی۔ تے ایہہ اک تاریخی عمل اے جس نیں دو ثقافتاں تے دو تہذیباں دی جغرافیائی حد بندی کر دتی تے نظریاتی حلاں دے خدوخال جیہڑے واضح نئیں سن واضح ہو گئے۔

کرنیل سنگھ ہوراں دا شوق جے اک پنجابی کرن دا ہندا تے اوہ تے دوجے بھارتی ادیب مخلص ہوندے تے فیر صورت ہور ہونی سی۔ فیر پنجاب دیاں انہاں حصیاں دا الحاق بھارت نال نہ ہوندا تے نہ ای ہندی تے سنسکرت بھارتی پنجاب وچ اثر انداز ہوندیاں۔ بھارتی پنجابی تے فارسی تے عربی دا اثر واضح ہوندا۔ کیوں جے اصل پنجاب ولیاں تے درویشاں دا علاقہ اے۔ ایتھے فقر تے تصوف نیں اپنی جاگ لائی اے۔ میں ماضی دی اس صدیاں پرانی پنجابی دی گل نئیں کردا پر اسلام دے پنجاب وچ آن توں بعد اس دی جیہڑی صورت بنی اس نوں سامنے رکھ کے جے گل کریئے تے پنجاب دی بولی تے اسلامی تہذیب تے ثقافت تے جیہڑا اثر کیتا اس نیں وارث شاہ بلھے شاہ شاہ حسین، سلطان باہو جیہے صوفی فنکار پیدا کیتے۔ جنہاں پنجاب نوں روحانیت دا مرکز بنایا۔ تے اسلامی تعلیمات دا اوہ مرکز بنایا جیتھوں اسلام دی روشنی چوہاں پاسے کھلر دی گئی۔

زبان جامد نہیں ہوندی تاریخی عمل نال ارتقا دیاں صورتاں پیدا ہوندیاں رہندیاں نیں۔ ہندی ثقافت وچہ مشرقی پنجاب ملن نال اوہ علاقہ اک ہور ثقافتی مرکز نال اے جدکہ ساڈا پنجاب یعنی پاک پنجاب پاکستانی تہذیب تے ثقافت دا حصہ اے۔

زباناں دے اثرات دوجیاں زباناں تے ہوندے رہندے نیں پر زبان دی شکل واضح کرن لئی اِس زبان دے رنگ دی پہچان لئی اکو بہانہ ہوندا اے جے اِس زبان دا تشخص کس ثقافتی تے فکری گروہ نال اے تے فیر اِس گروہ دے خد و خال کیہ نیں۔ جے ایہہ حد بندی نہ کر سکے تے۔ دنیا وچہ بنیادی زباناں جنہاں دے مختلف شیڈ ملکی یا علاقائی زباناں دی صورت وچہ سامنے آوندے نیں انہاں دا وجود ای نہیں ہوندا تے حد مزید حد بندی کر بیٹھے تے اک گھر وچہ ای ہر بولن والے دی بولی اِس دے ماحول دے دائرے مطابق گھر وچ والے دوجے بندے توں کجھ نہ کجھ وکھ ہوندی اے۔

جدوں مشرقی پنجاب دے دانشور ساڈے وکھرے تشخص نوں تسلیم کردے نیں تے انہاں نوں ایہہ وی تسلیم کرنا پوے گا جے انہاں دی زبان ساڈی زبان توں وکھ اے کیوں جے اوہ اک ہور گروہ نال تعلق رکھدے نیں تے جدوں ساڈی سوچ تے ادب دا کھلار انہاں لئی مشعلِ راہ اے تے اوہناں نوں منطقی طور تے ایس گل توں وی انکار نہیں ہونا چاہیدا جے پاک پنجابی ادب انہاں دے ادب توں عظیم اے۔

---

# پاک پنجابی تے نویاں راہواں

پاکیزہ سوچاں دی روایت تے ساتوں مان وی اے پر صرف ماضی تے مان کرنا ادب وچ جمود لے آندا اے تے جمود کسے وی ثقافت تہذیب یا ادب دی موت ہوندی اے ۔ جمود نوں توڑن دے عمل وچ کئی واری اصل وی تباہ ہو جاندا اے اپنے اُس ادبی سرمائے نوں محفوظ کرن دا ایہو طریقہ اے جے اسی اس روایت نوں اگے ٹوریئے تے نویاں راہواں تے اُس نوں چلان دی کوشش کریئے ۔

ایتھے آکے اک بھلیکھا عام طور تے پے جاندا اے تے کجھ لکھن والے گمراہ ہون نوں وی نویں راہ آکھن لگ پیندے نیں ۔ تے اپنے اصلے نوں بھل جاندے نیں ۔ ایہہ صورتِ حال ادب دے رنگ وچ بھنگ پان توں علاوہ ہور کجھ نئیں کر دی تے ایہو جیہے گمراہ لکھاری کدی وی سچیائیاں دی منزل تک نئیں پہنچ سکدے ۔

پاک پنجابی دا کلاسیکی ادب تصوف تے سوچاں دی گہرائی نال مالا مال اے تے حقیقتاں دی خوشبو کل وی ونڈ رہیا سی تے اج وی کھلار رہیا اے ۔ تے ایہہ

نئیں آکھیا جا سکدا جے روایت دا رنگ ایتھے آکے کھلو گیا اے ۔ اج دے لکھاری دی ایس روایت نوں بنیاد بنا کے نویں نویں تجربے کر رہے نیں تے ایس گل دا فیصلہ ویلے نیں ای کرنا اے جے اونہاں نویاں تجربیاں وچوں نویں راہ صحیح معنیاں وچ کیہڑی اے تے کیہڑا کراہ پے کے اپنے آپ نوں گنوا بیٹھا اے ۔ پر ایس حقیقت نوں انکار نئیں کیتا جا سکدا کہ کل دیاں تلاش کیتیاں ہویاں نویاں راہواں اج دی روایت دا درجہ رکھدیاں نیں تے اج دی صحیح معنیاں وچ تلاش کیتی ہوئی راہ بھلکے لئی روایت دا درجہ رکھے گی ۔ ساڈے وڈ وڈیریاں جو ادبی ورثہ ساڈے لئی چھوڑیا اے سانوں اس تے مان اے تے سانوں ایہہ سوچنا چاہیدا اے جے جو کجھ اسی اپنے اجدادن والیاں واسطے چھڈ کے جائیے اوہ وی اس تے مان کر سکن ایہہ کم اینا سوکھا نئیں ۔ ہر اک روایت تے ٹرن لئی تے راہواں دا تعین ہو چکیا ہوندا اے پر جے اونہاں صوفی شاعراں دی روایت نوں اگے ٹورنا اے تے سانوں اگے ٹرن لئی زیادہ ریاضت دی لوڑ ہووے گی ۔ سانوں اوہ کجھ کرنا پوئے گا جیہڑا پہلے نئیں ہویا ۔ پاک پنجابی لکھن والے ادیب نوں اپنا کردار وی اونہاں ورگا کرنا پوے گا تے اج دے معاشرے دی نبض تے ہتھ وی رکھنا پوے گا کیوں جے پنجابی روایت نوں اگے ودھان لئی وی ولیاں تے درویشاں دی لوڑ اے ۔ ایہہ کم اوہ ذہن نئیں کر سکدے جنہاں وچ پلیتی اے ۔

پاک پنجابی دے تشخص دے واضح ہون دے نال اس دے جیوں جیوں خدوخال نکھر دے اوندے نیں تے جیوں جیوں پاک پنجاب پاکستانی ثقافت دے حوالے نال اپنی سیہان کروندا جا رہیا اے ۔ پاک پنجابی دیاں لکھاریاں دی ذمہ داری

وددی جارہی اے ۔ اک پاسے تے انہاں نوں اپنی اس روایت نال چلنا اے جیہڑی روایت عظیم صوفی شاعراں تے ادیباں ساڈے لئی قائم کیتی اے تے دوجے پاسے اس عظیم پاکستانی ثقافت دا حصہ بن کے چلنا اے ۔ اک کُل دا جزُ بن کے چلنا اے ۔ انفرادیت قائم رکھدیاں ہویاں اجتماعیت دی گل کرنی اے نہ کہ پنجاب دے حوالے نال پاکستان دی نفی یا پنجابی دے حوالے نال دوسری علاقائی زباناں نال نفرت سگوں ساڈا ایہہ وی چاہیدا اے جے خوشحال خان خٹک ، سچل سرمست شہباز قلندر ، شاہ عبداللطیف بھٹائی جیہے عظیم شاعراں نوں وی اپنی روایت دے حوالے نال سمجھن دی کوشش کریئے ۔ مینوں تے انج جاپدا اے جے پاکستان دے ہر صوبے دے ادب تے تصوف تے سچیائی دی چھاپ اسلام دے حوالے نال گوڑھی اے ایسے گل تے اسی ساریاں علاقائی ثقافتاں تے غور کریئے تے اوہ ساریاں دیاں ساریاں اکو لڑی وچ پروئیاں نظر اوندیاں نیں ۔

پنجابی ادب نوں باقی دنیا توں وی الگ تھلگ کیتا جا سکدا دنیا دیاں دوجیاں زباناں وچ وی نویں تجربے ہورہے نیں تے دنیا دے جدید علوم دا علم رکھنا وی ساڈے لئی ضروری اے پر اک احتیاط فیر وی کرنی پوے گی جے اس بہانے غلاظتاں ساڈے ادب وچ شامل نہ ہوجان تے ساڈے عظیم ادب دی پاکیزگی برقرار نہ رہوے ۔ نویں تجربے ضرور کرنے چاہیدے نیں پر ایہہ جیہے نیئں جیہڑے سانوں اپنی عظیم روایات توں دور کردین تے پچھے مڑ کے ویکھیے تے ساڈے پلے کجھ وی نہ رہوے ۔

کجھ پرانے انداز وچ لکھن والیاں وچ ایہہ کمی رہ جاندی اے جے

اوہ صرف روایت وچہ لکھن والیاں ادیباں نوں پڑھ کے ای اُسے رنگ توں اپناں دی کوشش کردے نیں ایہہ گل ادب وچہ جمود پیدا کر دی اے. ساڈے معاشرے وچہ جیہڑیاں تبدیلیاں آ رہیاں نیں تے جیہڑے نویں مسائل اج پیدا ہو گئے نیں اونہاں دی نوعیت ہور اے اج دی رہتل تے مشینی دور دے حوالے نال انہاں سالاں وچہ بڑیاں واضح تبدیلیاں آئیاں نیں تے ساڈے پنڈاں دا وی اوہ ماحول نہئیں رہیا ۔ ساڈی زبان دی تیزی نال بدلدی جا رہی اے تے اپنا تشخص واہگے پار دی زبان توں وکھ کرن توں بعد اُس نیں اوہ رستہ اختیار کر لیا اے جیہڑا کدھرے وی مشرقی پنجاب دی زبان دے نال نال نہئیں ٹردا ۔ اج دے ادیب نیں اک پاسے تے نویں معاشرتی ڈھانچے دے حوالے نال سوچنا اے تے دوجے پاسے نویں زبان دی تخلیق دے عمل نوں وی اس معیار تے اگے ودھانا اے جیہڑا معیار ساتھوں پہلے آن والیاں نیں ساڈے لئی چھڈیا اے ۔ کیوں جے آن والے زمانے دے نقاد نیں ساڈے دور دے ادب نوں ایس دور دا تاریخی معاشرتی ثقافتی تہذیبی تے معاشی پس منظر سامنے رکھ کے ای پرکھنا اے ۔ اساں اج دے دور دے حوالے نال ای ادب تے ثقافت دی نینہہ رکھنی اے کیوں جے حال دی بنیاد تے ای مستقبل دا تعین ہوندا اے ساڈے دور وچہ جے ساڈے ادیباں نیں ادبی بد دیانتی کیتی تے اُس دے اثرات آن والے دور تے پین گے تے آن والا دور سانوں اُس دا مجرم گردانے گا ۔

نویاں راہواں دے الیکن دا کم اک بہت وڈی ذمہ داری اے میری
تے ایہہ دعا اے جے اللہ تعالیٰ سوہنے حبیبؐ دے صدقے سانوں اوہ
ہمت دیوے جے اسی ایس ذمہ داری نوں عزت نال نبھایئے کیوں جے
درویشاں تے ولیاں دی سونپی ہوئی قلم جیہڑی ہن اج دیاں لکھاریاں دے
ہتھ اے انہاں بزرگ ہستیاں دے فیضان نال ای ایہہ فرض نبھا سکدی
اے جنہاں پاک پنجابی دے ایس ادبی سرمائے دے تقدس نوں عظمت
بخشی اے۔ تے اج دے ادیب نوں اللہ ایہہ توفیق دیوے جے اوہ اپنے
حقیقی مالک نال ظاہر تے باطن دے باادب معاملات رکھے اوہ نیک
اعمال تے قائم رہوے تے اُس تے جو کجھ وارد ہوئے اوہ نیک ہووے۔

---

وما علينا الا البلاغ

جتھے میرے سوہنے یار نیں پکّا ڈیرہ لایا اے

میری سوچ دا ہر اک رستہ جاندا اوسے شہر نوں

باسط یار اساڈیاں ہوندیاں دیس نوں سّتے خیراں

کیہڑا پار کریسی لوکو ساڈے لہو دی نہر نوں